

**ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ**
Το παράδειγμα της διαφοράς μεταξύ Μοσχούς συζ. Αποστ. Γρυπάρη
και Λικατερίνης Ι. Μπάου

ΥΠΟ
ΜΕΝΕΛΑΟΥ Α. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ

Τα πρώτα μετά την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασεως έτη είναι ιδιαίτε-
τως σημαντικά για τη σπουδή της ιστορίας του Ελληνικού, ειδικότερα δε του
μεταβυζαντινού, δικαίου. Γιατί, κατά το χρονικό αυτό διάστημα, στα απελευθε-
ρωθέντα τμήματα του ελληνικού χώρου συνετελέσθη, όπως ήταν επόμενο, μια
ριζική μεταβολή στη προϊσχύσασα κατάσταση των πραγμάτων.

Μια από τις πρώτες φροντίδες του συγκροτηθέντος σε ανεξάρτητη πολιτεία
ελληνικού έθνους ήταν όχι μόνον η ρύθμιση του εφαρμοστέου δικαίου, αλλά και των
αναγκαιών για την εφαρμογή του οργάνων, δηλαδή των δικαστηρίων. Η μέριμνα δε
αυτή έχει αποτυπωθεί σαφέστατα σε ρητές διατάξεις των Συνταγμάτων που ψηφί-
σθηκαν από τις Εθνικές Συνελεύσεις. Με αυτές ως εφαρμοστέον προσωρινώς δίκαιον
ωρίσθη το βυζαντινό, εις δε τα «εμπορικά», ο εμπορικός κώδιξ της Γαλλίας. Ομοίως
προβλέπεται και η προς απονομήν δικαιοσύνης σύσταση δικαστηρίων¹.

Η οργάνωση όμως της δικαιοσύνης επί σταθερών βάσεων και η λειτουργία των
τακτικών δικαστηρίων επετεύχθη κυρίως επί Καποδίστρια². Γι' αυτό το λόγο, οι

1. Ανδρ. Μάμουκα, Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος, τ. 2, σ. 31-32 §§ 91-98 και σ. 142-143 §§ ογ'-π', τ. 9, σ. 148 §§ 136 και 142. Ας σημειωθεί ακόμη ότι τα αυτά επανέλαβε και το συνταχθέν, το Μάιο του 1822, στη Συνέλευση των Αρμένων «Προσωρινόν Πολίτευμα της νήσου Κρήτης» (Ανδρ. Μάμουκα, τ. 3, σ. 120).

2. Κατά το επταετές διάστημα πρό της αφίξεως του Κυβερνήτη (Ιανουάριος 1828) δεν έγινε κατορθωτή η ίδρυση δικαστηρίων, εξαιρέσει ορισμένων βραχυβίων και του εμποροδικείου Σύρου (Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Η πολιτική δικαιο-

σχετικώς ευάριθμες αποφάσεις των δικαστικών αρχών των μετεπαναστατικών χρόνων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορία του ελληνικού δικαίου. Πρώτον, γιατί ποριζόμεθα ασφαλή και διαφωτιστικά στοιχεία για το εφαρμοζόμενο στη πράξη δίκαιο. Δεύτερον, γιατί μας παρέχεται η δυνατότητα να εκτιμήσουμε τη νομική κατάρτιση των δικαζόντων και την εν γένει κατάσταση της δικαιοσύνης.

Υπό την ανωτέρω έποψη σημαντική είναι η ύλη και πολύ ενδιαφέροντα τα προβαλλόμενα νομικά ζητήματα που περιέχονται στις εκδοθείσες διαφορετικού βαθμού δικαστικές αποφάσεις των πρώτων δικαστηρίων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους που, κατά καιρούς, έχουν αποφανθεί επί της μακροτάτης αντιδικίας της Μοσχούς συζύγου Αποστόλου Γρυπάρη κατά της μάμμης της Αικατερίνης συζύγου Ιωάννου Μπάου.

Έγγραφα σχετιζόμενα με το δικαστικό αυτό αγώνα είχε δημοσιεύσει παλαιότερα ο αείμνηστος καθηγητής Γ. Πετρόπουλος³. Τα ολίγα όμως εκείνα γραπτά μνημεία που διέθετε και δημοσίευσε δεν ήταν ικανά, όπως και ο ίδιος άλλωστε ομολογεί, να αποκαλύψουν την εξέλιξη της περιουσιακής αυτής αντιδικίας ούτε και την τελική κατάληξή της⁴. Ακόμη σε ορισμένα σημεία, λόγω της ανεπαρκείας των σχετικών στοιχείων αναγκάστηκε, εκ των πραγμάτων, να αφήσει σε υποθέσεις για την αναπλήρωση των ελλειπόντων κρίκων του πραγματικού υλικού και

σύνη επί Καποδίστρια, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, τ. 23, εν Αθήναις 1949, σ. 473). Έτσι και ο G. L. Maurer (Ο ελληνικός λαός, τ. Α, μετάφρ. Ευστ. Καραστάθη, Αθήναι 1943, σ. 436, παρ. 223) σημειώνει ότι: «... αν και η εν Τροιζήνι Εθνοσυνέλευσις είχε πάλιν αποφασίσει την ίδρυσιν δικαστηρίων, δεν απέκτησεν τοιαύτα η Ελλάς». Βλ. ακόμη και «παρατηρήσεις» του επί Καποδίστρια υπουργού της Δικαιοσύνης Ιω. Γενατά προς το Ανέκκλητον δικαστήριο: «... εις το διάστημα όλον της Επανάστασεως, ο Δικαστικός κλάδος διετάχθη μεν, πλην έμεινεν εις το Διάταγμα, και δεν έλαβεν ουδεμίαν εκτέλεσιν. Το Δικαστικόν άρα σύστημα είναι νεοείσακτον». (Μ. Τουρτόγλου, Τα πρώτα εν Ελλάδι ακυρωτικά δικαστήρια, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορ. Ελληνικού Δικαίου, τ. 10-11, εν Αθήναις 1966, σ. 29). Ιακ. Βισβίτζη, Η Πολιτική Δικαιοσύνη κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1941, σ. 155 επ. και σ. 190 επ.

3. Γ. Πετροπούλου, Νομικά έγγραφα Σίφνου της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835), «Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας» της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 3, τεύχος πρώτον, εν Αθήναις 1956.

4. Γ. Πετροπούλου, ένθ' αν., σ. 289.

την εξήγηση νομικών προβλημάτων, που εκ των υστέρων, υπό το φως νέων στοιχείων, είναι επόμενο να μην επαληθεύονται πάντοτε.

Νέα σημαντικά στοιχεία επί της παρουσιαζούσης μέγα ενδιαφέρον για την ιστορία του ελληνικού δικαίου αντιδικίας αυτής δημοσίευσε τελευταία και ο Σ. Συμεωνίδης⁵. Μεταξύ αυτών και το κείμενο της αποφάσεως της τριμελούς Επιτροπής που είχε ορισθεί για την εκδίκαση της υποθέσεως⁶. Ο συγγραφεύς μάλιστα στηριζόμενος στα έγγραφα που δημοσιεύει, πιθανολογεί ότι η διαφορά έλαβε τέλος μετά την έκδοση της πρωτοδίκου αποφάσεως της Επιτροπής, πράγμα που ενισχύει ίσως το γεγονός ότι, κατ' αυτόν, δεν είχε ασκηθεί έφεση εκ μέρους των διαδίκων⁷.

Τα πράγματα όμως ήσαν τελείως διαφορετικά. Η υπόθεση δεν ετερματίσθη καθόλου με την τελευταία αυτή απόφαση. Συνεχίσθη με αμείωτο πείσμα και για πολλά στη συνέχεια χρόνια, μεταφερθείσα προς κρίση και σε άλλα ανωτέρου βαθμού δικαστήρια. Αυτό προκύπτει από τις δημοσιευόμενες ανέκδοτες αποφάσεις και άλλα συναφή με αυτές έγγραφα που μου είχε παραχωρήσει από τη συλλογή του ο αείμνηστος καθηγητής μου Γεώργιος Μαριδάκης⁸. Η αντιμετώπιση των διαφόρων νομικών θεμάτων της υποθέσεως αυτής από τα επιληφθέντα δικαστήρια θα μας απασχολήσει στα επόμενα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Το ιστορικό της υποθέσεως

Προκειμένης της συνάψεως γάμου του Κωνσταντίνου, υιού του Ιωάννου Μπάου και της Αικατερίνης, με το Ρηνάκι, θυγατέρας του Κωνσταντάκη Πέτρου Μάτζα⁹, οι γονείς του συνέταξαν στη Σίφνο, στις 9 Απριλίου 1808, υπέρ αυτού

5. Σ. Συμεωνίδης, Η υπεροπτική στάση και το τραγικό τέλος του Κωνσταντίνου Μπάου. Η λύση ενός νομικού ζητήματος, «Σιφνιακά», Αθήναι 1991, σ. 5 επ.

6. Ένθ' αν., σ. 53 επ.

7. Ένθ' αν., σ. 19 και 21.

8. Βλ. κατωτέρω στο Παράρτημα. Έγγραφα προερχόμενα από την ίδια συλλογή Γ. Μαριδάκη, έχει δημοσιεύσει παλαιότερα, εκτός από τον Γ. Πετρόπουλο (σημ. 3), και ο Β. Σφυρόερας (Έγγραφα της νήσου Σίφνου (1785-1820), Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου, τ. 17 (1967), σ. 5 επ.).

9. Οι οικογένειες Μπάου και Μάτζα ήσαν από τις ισχυρότερες της Σίφνου. Για την κατ' αυτών πολεμική από τον αντεπάρχο Σίφνου και Σερίφου Παναγ. Καραϊωάννη βλ. Σ. Συμεωνίδης, ένθ' αν., σ. 5 επ. Ομοίως και την από 29 Αυγούστου 1822 επιστολή του τελευταίου προς τους αρμοστές των νήσων (Αρχεία

«αβαντάριον». Ήταν δε το αβαντάριο έγγραφο απογραφής περιουσιακών στοιχείων. Στή συγκεκριμένη δέ περίπτωση αποτελούσε καταγραφή των κινητών και ακινήτων περιουσιακών στοιχείων με τα οποία επρόκειτο να προικοδοτηθεί ο Κ. Μπάος εν όψει του επικειμένου γάμου του¹⁰. Το έθιμο της προίκισης και των αρρένων¹¹ συναρτάται με το θεσμό του μερισμού εν ζωή υπό του ανιόντος της περιουσίας του μεταξύ κατιόντων και δη κατά πλήρη κυριότητα, θεσμός ο οποίος ανατρέχει στα αρχαία ελληνικά δίκαια¹². Κατά δε την Τουρκοκρατία το έθιμο αυτό εμφανίζεται να επικρατεί σε πολλά νησιά του Αιγαίου, ιδίως δε στις Κυκλάδες¹³ με έντονα τα χαρακτηριστικά

της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832, τόμος έβδομος, λυτά έγγραφα έτους 1822, εκδ. Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1994, σ. 142, 68).

10. «Καταγραφή των αγαθών δι' ών προικοδοτούσι» (Απόφαση ΜΓ/14.7.1831 του Ανωτάτου δικαστηρίου, Παρ/μα, αριθ. 1). «Συμφωνητικός κατάλογος» (βλ. διαθήκη Αικατερίνης Μπάου της 1.6.1828, Παρ/μα, αριθ. 2). Πρβλ. Α. Δρακάκη, Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας. Η δικαιοσύνη και το δίκαιον, Επετ. Κυκλ. Μελετών, τ. ΣΤ', εν Αθήναις 1967, σ. 256-257. Η λέξη προερχομένη από τη λατινική *inventarium* απαντά στα βυζαντινά νομοθετικά και νομικά κείμενα ως «ινβεντάριον» ή και «ινβεντον». Βασ. 36.7.6. Εκλογ. 2.5.1. (L. Burgmann, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt 1983, σ. 1749. Αρμεν. 1.13.35) «ινβεντάριου γινομένου ήτοι απογραφής» (Βασ. 60.40.2. Σχόλιον).

11. Για την προίκιση των αρρένων τέκνων βλ. Ανδρ. Δρακάκη. Το δικαίωμα προίκισης των αρρένων τέκνων εις τας Κυκλάδας, «Θέμις» ΕΓ (1952), σ. 764-766. Ιω. Κισκήρα, Προίκις αρρένων εν Νάξω ΕΕΝ 22 (1955), σ. 1313-1314.

12. Γ. Μαριδάκη, Το Αστικόν Δίκαιον εν ταις Νεαράις των βυζαντινών αυτοκρατόρων, Αθήναι 1922, σ. 244. Ο μερισμός υπό των γονέων της περιουσίας τους μεταξύ των τέκνων τους απαντά και κατά την βυζαντινήν εποχήν οφειλόμενος πιθανώτατα σε ελληνική συνήθεια. Κωνστ. Τριανταφυλλοπούλου. Ο Φαλκίδιος νόμος εν τω βυζαντινώ δικαίω, Αθήναι 1912 σ. 73 σημ. 5 Πρβλ. ομοίως Αρμεν. 5.9.7. (σχόλιο). G. Michaélidès-Nouaros, *Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin. Justinien et post-justinien*, Paris 1937, § 82. Ν. Μάτση, Το Οικογενειακόν δίκαιον κατά την νομολογίαν του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως των ετών 1315-1401, Αθήναι 1962, σ. 126.

13. Δ. Πασχάλη, Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων, Αρχεῖον Ιδιωτικού Δικαίου, τ.6 (1939), σ. 227. «Οι γονεῖς έχουν εξουσίαν να ξεμοιράσουν τα παιδιά τους δίδοντας εις κάθε παιδίον, είτε αρσενικό είτε θηλυκόν, εκείνο όπου ήθελε τους φανή εύλογον» (Έθιμα Θήρας και Ανάφης του 1797, Ζέπων J.G.R. τ.8, σ. 507). Γεωργ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Παρατηρήσεις στο κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου, «Καρπαθιακαί Μελέται», τ.Γ' (1984), σ. 15 σημ. 19 Π. Βάλληνδα. Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-1833, Ανατ. εκ της Εφημερίδος Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 62ον

γνωρίσματα της «νεμήσεως ανιόντος» του ισχύοντος δικαίου¹⁴.

Η διανομή της οικογενειακής περιουσίας με την «προίκιση» δεν εγένετο πάντοτε με αφορμή τον επικείμενο γάμο του προικοδοτουμένου¹⁵. Γι' αυτό και δεν είχε πάντοτε ως αποτέλεσμα την άμεση μεταβίβαση του μεριδίου από την οικογενειακή περιουσία. Το δικαίωμα των τέκνων (αρρένων ή θηλέων) να απαιτήσουν τα προικοδοτηθέντα εγεννάτο, όταν συνέτρεχε ορισμένο γεγονός που καθιστούσε τον προικοδοτούμενο ανεξάρτητο και αυτεξούσιο απέναντι στην οικογένειά του. Αυτό συνέβαινε π.χ. επί ενηλικιώσεως ή και γάμου¹⁶.

Στην προκειμένη όμως περίπτωση του υπέρ του Κ. Μπάου συνταχθέντος αβανταρίου, ρητώς αναφέρεται ότι η σύνταξη αυτού γίνεται με αφορμή τον επικείμενο γάμο του και κατ' ακολουθίαν από της συνάψεώς του οι διατάξεις του καθίσταντο εκτελεστές. Όσον αφορά στο μέγεθος του μεριδίου των προικοδοτουμένων περιουσιακών στοιχείων, τούτο καθωρίζετο κυριαρχικά από τους προικο-

(Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1943), σ. 9-10. G. L. Mauser. Ο Ελληνικός λαός τ. Β' (μεταφρ. Χ. Πράτσικα), Αθήναι 1943, σ. 370. Ζέπων J. G.R. τ. 8, σ. 465-466. Βλ. ομοίως Γ. Πετροπούλου, *ἐνθ' αν.* σ. 112 και την υπ' αυτού σημειωμένη βιβλιογραφία και Ιακ. Βισβίτση, *Τινά περί των προικίων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν*, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 12, εν Αθήναις 1968, σ. 20.

14. Α.Κ. 1891. Πρβλ. και σχετική πράξη του νοταρίου Νάξου Ιω. Μηνιάτη του έτους 1689 (Α. Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Λ. Αρτεμιάδη), Ο Κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680-1689, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, τ. 29-30, εν Αθήναις 1990, σ. 1147, αρ. 859).

15. Μ. Τουρτόγλου, Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος-19ος αι.), Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 27-28, εν Αθήναις 1985, σ. 191, αριθ. 183. Βλ. ομοίως τα γραπτά έθιμα Θήρας και Ανάφης (Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 507) και Νάξου (Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 547 § πβ'). Ν. Μάτση, Συμβολαί εις την μελέτην του εν Αθήναις κατά την περίοδον της Επαναστάσεως ισχύσαντος δικαίου, Αθήναι 1959, σ. 34. Βλ. όμως την από 27-4-1822 απόφαση του κριτηρίου Νάξου που βεβαιώνει ότι όταν «ένα παιδί δεν έλθη εις γάμου κοινωνίαν, δεν είναι έθιμον να του γίνεται προκοδοσία» (Μ. Τουρτόγλου, Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. 13 (1985-1990), σ. 250 και 256, αριθ. 5).

16. Μ. Τουρτόγλου, Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου, *ἐνθ' αν.*, σ. 191, αριθ. 183.

δότες γονείς¹⁷. Ένα άλλο σημείο που αξίζει ιδιαίτερα να επισημανθεί είναι και η σημαντική διαφορά που υφίστατο, κατά τα έθιμα των νήσων του Αιγαίου Πελάγους, μεταξύ προικιζομένων αρρένων και θηλέων τέκνων. Ο προικιζόμενος υιός, εν αντιθέσει προς την θυγατέρα, είχε το δικαίωμα, συνεστώτος του γάμου, να πωλήσει τα εις ιδίαν προίκα ληφθέντα¹⁸.

Για τη σύσταση προικός το αβαντάριο προηγείτο του προικοσυμφώνου¹⁹. Στην προκειμένη όμως περίπτωση δεν φαίνεται ότι επηκολούθησε προικοσύμφωνο. Παρά ταύτα, το αβαντάριο τούτο δεν υστερεί και έχει πλήρη τη δύναμη του προικοσυμφώνου. Περί αυτού μαρτυρούν, κατά τρόπο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση, οι εκδοθείσες επί της εξεταζομένης αντιδικίας και δημοσιευόμενες δικαστικές αποφάσεις, όπως και άλλα επίσημα έγγραφα²⁰. Αλλά και γενικότερα, φαίνεται, ότι στη Σίφνο τα αβαντάρια επείχαν τη θέση του προικοσυμφώνου²¹.

17. Βλ. σχετικώς την απάντηση των δημόγερόντων της Σίφνου «εις τα περί συνηθειών ζητήματα της επί της Δικαιοσύνης Πραγματείας»: «...Ζώντες δε οι γονείς έχουσι το δικαίωμα να προικίσωσι (τα τέκνα τους) κατά την θέλησίν των». (Ιακ. Βισβίτζη, Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι απ' αυτών απαντήσεις των ταπικών αρχών, Επετ. Αρχείου Ιστ. Ελλ. Δικαίου, τεύχ. 3, εν Αθήναις 1950, σ. 164). Πρβλ. και Μ. Τουρτόγλου, Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου, ένθ' αν., σ. 191, αριθ. 183.

18. Βλ. σχετικά την από 30 Σεπτεμβρίου 1830 υπ' αριθ. 71 απόφαση του Ανεκκλήτου Κριτηρίου, κατωτέρω Παρ/μα, αρ. 3.

19. Βλ. Ιακ. Βισβίτζη, Τινά περί προικίων εγγράφων, ένθ' αν., σ. 18. Γ. Πετροπούλου, ένθ' αν., σ. 109.

20. Βλ. κατωτέρω σ. 87επ. Πρβλ. και Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 54 και 60.

21. Εις τούτο δεν φαίνεται να συμφωνεί ο Πετρόπουλος (ένθ' αν., σσ. 109, 183). Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι μεταξύ των δημοσιευθέντων υπ' αυτού εγγράφων της Σίφνου δεν απαντά κανένα προικοσύμφωνο ως επακολούθημα προηγθέντος αβανταρίου. Αντιθέτως ο Βισβίτζης (ένθ' αν., σ. 59) υποστηρίζει ότι το αβαντάριο στις Κυκλάδες ίσχυε ως προικοσύμφωνο, υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα συνετάσσετο κατά τους τύπους του τελευταίου ή θα «εμφανίζετο και κατεχωρίζετο εις την μάννα της Καντζελλαρίας». Ταύτιση του αβανταρίου με το προικοσύμφωνο στη Σίφνο υποδηλοί η από 1-9-1825 αναφορά του Πέτρου Μπάου προς το Γενικό Γραμματέα της Ελληνικής Επικρατείας Αλέξ. Μαυροκορδάτο (Σ. Συμεωνίδη, ένθ. αν. σ. 47). Πρβλ. και τα υποστηριζόμενα υπό του Δ. Γέροντα (Περί του εθιμικού δικαίου των Αθηνών της Τουρκοκρατίας και της Επανάστασεως, Αθήναι, 1964, σ. 44, σημ. 13), ότι το «ξωφύλι» των Αθηνών όπως

Ίσχυσαν δηλαδή και στη νήσο αυτή, επί Τουρκοκρατίας, εθιμικές διατάξεις περί αβανταρίων παρεμφερείς προς τις εγγράφως διατυπωθείσες των νήσων Θήρας και Νάξου.

Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από το Δ' κεφάλαιο της «προχείρου επιτομής των ανέκαθεν τοπικών συνηθειών της νήσου Σαντορίνης», που συνετάχθη το 1797 κατόπιν προσταγής του δραγομάνου του στόλου Κωστάκη Χαντζερή και εδευαιώθη με τις υπογραφές των αρχιερέων, καγκελλαρίων και προεστών της νήσου²², σε συνδυασμό μάλιστα με τις επ' αυτής μεταγενέστερες παρατηρήσεις²³, απόλυτη ήταν η ισχύς των αβανταρίων έστω και εάν δεν συνετάσσετο στη συνέχεια προικοσύμφωνο. Γιατί όχι μόνον αν περιείχαν ειδικούς όρους (κοντετζιόνες) είχαν την ισχύ του προικοσυμφώνου, αλλά και όταν ακόμη, στερούμενα οποιουδήποτε όρου, είχαν συνταχθεί για να επακολουθήσει το τελευταίο, πάλιν ήσαν ισχυρά και στην περίπτωση που δεν συνετάσσετο τούτο²⁴.

Όσον αφορά στα γραπτά έθιμα της Νάξου του έτους 1810, στο άρθρο πε' αυτών ορίζεται ότι: «Τα κατάστιχα της προικός (σκιτζοί ή αβαντάρια) εάν ώσιν υπογεγραμμένα τη ιδία χειρί του προικοδοτούντος, και τινων αξιοπίστων μαρτύ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

και το αβαντάριο των Κυκλάδων είχαν τη δύναμη της προικοδοσίας, εφ' όσον δεν επηκολούθει η σύνταξη της τελευταίας πράξης.

22. Βλ. Λ. Χρυσανθοπούλου, Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνηθειών, Αθήνησι 1853, σ. 145 επ. και αναδημοσίευση αυτών στο Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 503 επ. Σημειωτέον ότι τα έθιμα της νήσου Θήρας ίσχυσαν अपαραλλάκτως από το αυτό έτος (1797) και στη νήσο Ανάφη (Ιακ. Βισβίτζη, Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τ.9, σ.7, σημ.1).

23. Λ. Χρυσανθοπούλου, ένθ' αν., σ. 168-169. Ζέπων J.G-R, ένθ' αν. τ. 8, σ. 519.

24. «Τα αβαντήρια όπου γίνονται πρότερον από το προικοσύμφωνον έχουν την αυτήν και ομοίαν δύναμιν του προικοσυμφώνου κατά τας κονδιτζιόνας όπου γράφουν.

Τα αβαντήρια όπου γίνονται με σκοπόν διά να γένουν ύστερα προικοσύμφωνο και δεν έχουν καμμίαν κονδιτζιόνη και δεν έφθασαν να κάμουν προικοσύμφωνο και μένουν άκληροι, στρέφονται τα πράγματα εις τους συγγενείς, ευγάζοντας με διάκρισιν κατά την περιουσίαν της προικός έν μέρος να μένη εις την εξουσίαν των αυτών ακλήρων διά την ψυχήν των». (Λ. Χρυσανθοπούλου, ένθ' αν., σ. 157. Ζέπων J.G-R, ένθ' αν., τ. 8, σ. 510).

ρων, λογίζονται ως προικοσύμφωνα, και έχουσι το αυτό κύρος, το οποίον έχουσι κακείνα»²⁵.

Από το άρθρο αυτό γίνεται φανερό, ότι τα αβαντάρια τα υπογεγραμμένα από τον προικοδότη και αξιοπίστους μάρτυρες εταυτίζοντο με τα προικοσύμφωνα. Την ισχύ των αβανταρίων ως προικοσυμφώνων στη Νάξο δέχεται και ο Βισβίζης, παρά το γεγονός ότι υποστηρίζει ότι τα γραπτά έθιμα της Νάξου δεν ίσχυσαν²⁶. Με τη διαφορά ότι για να ισχύσουν ως τοιαύτα έπρεπε, ως ορθώς τονίζει και προκύπτει από τις δημοσιευόμενες δικαστικές αποφάσεις, «να συνταχθούν υπό νοταρίου ή να εμφανισθούν μετέπειτα εις αυτόν και επικυρούμενα να καταχωρισθούν εις την μάννα της Καντζελλαρίας του»²⁷.

Ως προς το θέμα των γραπτών εθίμων της Νάξου, αξίζει να σημειωθεί ότι την άποψη περί της μη ισχύος τους, φαίνεται αποδεχόμενος και ο Πετρόπουλος²⁸. Ο δε Αντ. Κατσουρός ενώ στη μελέτη του υπό τον τίτλο: «Συμβολή στη μελέτη των εθίμων της Νάξου»²⁹, κατόπιν συγκρίσεως δημοσιευομένων υπ' αυτού ανεκδότων εγγράφων όπως και πολλών άλλων³⁰ με διατάξεις της συλλογής των εθίμων του 1810, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι Ιλαρίων δεν άλλαξε τα έθιμα που ίσχυαν στη Νάξο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», παραδόξως σε μεταγενέστερη μελέτη του³¹, υποστηρίζει ακριβώς τα αντίθετα. Ότι δηλαδή οι Ιλαρίων δεν περιώρισθη σε απλές φραστικές διορθώσεις του κειμένου της καταρτισθείσης υπό των προεστών της Νάξου συλλογής αρχαίων εθίμων, αλλά προέβη σε προσθήκες και αλλοιώσεις αυτού που παρήλλαξαν το περιεχόμενο των εθιμικών

25. «Θέμις» Λ. Σγούτα, τ. 5, εν Αθήναις 1852, σ. 161. Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 548.

26. Ιακ. Βισβίζης, Τινά περί των προικίων εγγράφων, ένθ' αν. σ. 31. Βλ. ομοίως του Ιδίου. Η κοινοτική διοίκησης των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν, "L' Hellénisme Contemporain", 29 Μαΐου 1953, σ. 203, σημ. 3.

27. Ιακ. Βισβίζης, Τινά περί προικίων εγγράφων, ένθ' αν, σ. 30 και 31. Βλ. ακόμη και προικοσύμφωνο της Νάξου του έτους 1682 (Α. Σιφωνιού - Καραπά, Γ. Ροδολάκη, Λ. Αρτεμιάδη, Ο Κώδικας του Νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη. 1680-1689, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, τ. 29-30, εν Αθήναις 1990, σ. 378, αρ. 202).

28. Ένθ' αν., σ. 110.

29. Ναξιακόν Αρχείον, έτος Α', τεύχος 1, Νάξος, Ιανουάριος 1947, σ. 8-13.

30. Ένθ' αν., σ. 11.

31. Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνος, Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου, έτος πέμπτον, εν Αθήναις 1955, σ. 47.

διατάξεων, χωρίς όμως και να υποδεικνύει, έστω και μία συγκεκριμένη αλλοίωση εθίμων.

Η άποψη περί μη ισχύος των γραπτών εθίμων της Νάξου του 1810, ευρίσκει έρεισμα σε μεταγενέστερες μεταπαναστατικές πηγές προερχόμενες μάλιστα από τη Νάξο. Συγκεκριμένα, σε έγγραφο της 28.8.1827 του «Γεν. Δημογεροντείου Νάξου»³², που σχετίζεται με εκδικασθείσα κατά την Επανάσταση διαφορά, τονίζεται το ανίσχυρον των γενομένων επί της διερμηνείας του Παν. Μουρούζη νόμων, «επειδή οι τοιούτοι Νόμοι ούτε παρά της τότε Ανωτάτης Αρχής επεκυρώθησαν, ούτε εις ενέργειαν εβάλλθησαν επί των Κριτηρίων παρά της πατρίδος μας». Ύστερα δε από λίγα χρόνια (25.4.1833) η αυτή δημογεροντία Νάξου σε απάντησή της επί των ερωτημάτων των περιεχομένων στην υπ' αριθ. 330 της 22ας Μαρτίου 1833 Εγκύκλιο του Υπουργείου της Δικαιοσύνης³³ μεταξύ άλλων αναφέρει: «Ο σωζόμενος γραπτός κώδιξ των νόμων του 1810, όστις συντεθείς εν Κωνσταντινουπόλει παρά του Ιλαρίωνος Κρητός Σιναΐτου, μη επικυρωθέντος από την οθωμανικήν εξουσίαν διά φερμανίου και διά συγγελίου της Μεγάλης Εκκλησίας και Μπουγιουρδίου του τότε αρχιναυάρχου (ήτοι Καπουδάν Πασά) και ως διαστρέφοντος και ασυμφώνου όλως προς τα έθιμα, και μολονότι φαίνεται υπογεγραμμένος από μερικούς κατοίκους της Νήσου ταύτης, δεν εμβήκε ποτέ εις ενέργειαν». Όσον αφορά όμως στην ακρίβεια των θεβαιουμένων από την δημογεροντία Νάξου πρέπει να σημειωθούν τα εξής:

1) Αρκετές από τις απαντήσεις και θεβαιώσεις προεστών περί της ισχύος ή μη εθίμων πρέπει να αντιμετωπίζονται με πολλή επιφύλαξη. Και τούτο, διότι δεν ανταποκρίνονται πάντοτε προς την αλήθεια³⁴.

2) Ο Ιλαρίων δεν «συνέθεσε» κώδικα νόμων. Απλώς επεξεργάσθηκε την ήδη καταρτισθείσα υπό των Ναξίων προεστών συλλογή των αρχαίων εθίμων της νήσου³⁵.

3) Ο κώδικας των γραπτών εθίμων που εμφανίζεται ότι περιλαμβάνει το

32. Ιακ. Βισβίτζη, Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1941, σ. 531, αρ. 710.

33. Ιακ. Βισβίτζη, Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης κλπ., Επετ. Αρχείου Ιστορίας Ελλην. Δικαίου, τεύχ. 3, εν Αθήναις 1950, σσ. 168-169.

34. Βλ. σχετικώς Μ. Τουρτόγλου, Παρατηρήσεις επί των νομικών εθίμων εξ αφορμής δύο εθίμων της Βυτίνας, «Πελοποννησιακά», 17 (Παρ/μα), Αθήναι 1990, σ. 107-108.

35. Πρβλ. Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 557.

προϋφιστάμενο άγραφο δίκαιο, δεν υπογράφεται από «μερικούς» μόνον κατοίκους της Νάξου. Το κείμενο φέρει περισσότερες από εκατό υπογραφές Ναξίων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και εκείνες της ορθοδόξου εκκλησιαστικής αρχής και προεστών των κοινών της νήσου³⁶.

4) Η σύγκριση των γραπτών εθίμων του 1810 προς τις απαντήσεις της δημογεροντίας Νάξου επί των τοπικών συνηθειών της νήσου, δεν δείχνει καθόλου ότι ο κώδικας του 1810 ήταν «όλως ασύμφωνος» και διέστρεφε τα έθιμα.

5) Τα ανωτέρω μνημονευθέντα δύο έγγραφα της δημογεροντίας Νάξου υπογράφονται και από προεστούς που προηγουμένως (το 1810) είχαν υπογράψει και τους γραπτούς νόμους της Νάξου και εβεβαίωσαν μάλιστα ότι «αναγνόντες (τους νόμους) μετά προσοχής, επέγνωμεν αυτούς δι' όλου συμφώνους τοις πολιτικοίς ημών κανονικοίς εθίμοις, σωτηρίους της ημετέρας κοινότητος, συντηρητικούς των κατά μέρος δικαιωμάτων ημών, και περιληπτικούς της αναγκαίας ευνομίας»³⁷.

6) Δεν φαίνεται να αληθεύει το αναφερόμενο, ότι «ο γραπτός κώδιξ των νόμων του 1810» δεν είχε επικυρωθεί από την οθωμανική εξουσία και δη με μπουγιουρδί του τότε αρχιναύαρχου (καπετάν πασά). Και τούτο, διότι σε αντίθετα συμπεράσματα μας οδηγεί διαταγή του Απτούλαχ, βεζίρη και καπουδάν πασά της 9ης Απριλίου 1820, απευθυνόμενη προς τους προεστώτες και επιστάτες Κάστρου και Μπούργου Ναξίας, τους οποίους προστάζει να συνέλθουν «μετά των χρονικών συνδίκων εις έν κοινόν οσπίτιον» και να θεωρούν διαλύοντες ευθυδίκως «διά των τοπικών εγγράφων νόμων» τους, τόσον τις αποθέσεις του κοινού όσον και τις διαφορές και διενέξεις των εγκατοίκων³⁸.

Τα μνημονευόμενα στο αβαντάριο ακίνητα περιουσιακά στοιχεία, δεν μεταβιβάζονται όλα αμέσως στον προικοδοτούμενο υιό. Ορισμένα περιέρχονται σ' αυτόν μετά το θάνατο των γονέων του. Επίσης σε άλλα διατηρούνται εμπράγματα δικαιώματα εφ' όρου ζωής των προικοδοτών γονέων.

Αβαντάριο όμως δεν συνέταξαν μονομερώς μόνον ο Ιωάννης και η Αικατερίνη

36. Βλ. Ι. Δελλα-Ρόκκα, Το δίκαιον της Νάξου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, Επετ.Εταιρ.Κυκλαδικών Μελετών, τ.Ζ', Αθήναι 1968, σ. 470-471. Ιακ. Βισβίζη, Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Επανάστασιν, ένθ' αν., σ. 217, αριθ. 1.

37. Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 558.

38. Βλ. Ελ. Κούρκου, Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία. Ανέκδοτα έγγραφα, Αθήναι 1989, σ. 279, αριθ. 191.

Μπάου υπέρ του υιού τους Κωνσταντίνου. Ύστερα από λίγες ημέρες, και συγκεκριμένα στις 15-4-1808, ο Κωνσταντίνος Μάτζας και η σύζυγός του, γονείς της μελλούσης συζύγου του Κωνσταντίνου Ειρήνης, συντάσσουν και αυτοί αβαντάριο υπέρ της θυγατέρας τους³⁹, μεταβιβάζοντας και αυτοί με τη σειρά τους κινητά και ακίνητα περιουσιακά στοιχεία. Το περιεχόμενο δε, ως προς τις παροχές, και των δύο αυτών αβανταρίων είναι προφανές ότι πρέπει να είχε προσυμφωνηθεί από τους γονείς των μελλογάμων.

Ακόμη στο υπέρ της Ειρήνης αβαντάριο, οι γονείς αυτής υπεσχέθησαν ότι εάν μέχρι το θάνατό τους, η συμπεριφορά του ανδρογύνου προς αυτούς θα ήταν η αρμόζουσα θα προέβαιναν στην παραχώρηση και άλλων περιουσιακών στοιχείων. Η ίδια υπόσχεση παροχής προσθέτων περιουσιακών στοιχείων απαντά και στο υπέρ του Κωνσταντίνου Μπάου αβαντάριο από τους προικοδότες γονείς του, εφ' όσον ο τελευταίος θα εφέρετο προς τους γεννήτορές του «κατά το προσήκον υικόν απαραίτητον χρέος του». Με τη διαφορά ότι στο αβαντάριο αυτό υπήρχε και ειδικός όρος (κοντετζιό), που προέβλεπε την τύχη των προικοδοτουμένων σε περίπτωση λύσεως ατέκνου του γάμου.

Η σχετική περικοπή του αβανταρίου⁴⁰ είχε ως εξής:

«Ταύτα πάντα δίδομεν με την ευχήν μας εις τον υιόν μας Κωνσταντίνον αν όμως ιδούμεν, και πιάσωμεν είτε κατά τον πόθον μας, υιούς⁴¹ και διαδόχους του.

Καί αν ο υιός μας φέρεται προς ημάς τους γεννήτοράς του, του λοιπού κατά το προσήκον υικόν απαραίτητον χρέος του, μέχρι τελευταίας ημών αναπνοής, να μας ευχαριστή με την νουνεχή, και θεοφιλή πολιτείαν του, προικοδοτούντες και τα λοιπά τέκνα μας τη του αγίου Θεού βοηθεία θέλει απολαύσει και έτερα κατά την άφεσί μας, ειδέ και άλλως, αυτά οπού του γράφομεν εις το παρόν αβαντάριον, αυτά είναι και τα πρώτα και τα ύστερα, και ο Άγιος Θεός και η Ευχή μας να τον αξιώση να τα προικοδοτήση και αυτός, ως άνωθεν είπομεν, μυριοπλασίως εις τα τέκνα του».

Η παρεμβολή ειδικού όρου (κοντετζιό) με τον οποίο ερυθμίζετο η τύχη της

39. Βλ. σχετικώς την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, Παρ/μα αρ. 1.

40. Γ. Πετροπούλου, ένθ' αν., σ. 126.

41. Ο Γ. Πετρόπουλος (ένθ' αν., σ. 122-123), προφανώς από λανθασμένη ανάγνωση, τη λέξη «υιούς» την αναφέρει με την λέξη «είναι». Γι' αυτό, ίσως, προβληματιζόμενος στις σημειώσεις του αδυνατεί να ερμηνεύσει ολόκληρη τη φράση που καθίσταται, κατ' αυτόν, δυσνόητη και προβαίνει σε εικασίες που απέχουν όμως από την πραγματικότητα.

προικός σε περίπτωση θανάτου ενός εκ των συζύγων άνευ τέκνων ήταν πολύ συνήθης στα αβαντάρια και στα προικοσύμφωνα των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας. Σύμφωνα με επικρατούντες τότε εθιμικούς κανόνες, ορίζετο σε αυτά ότι εν ανυπαρξία τέκνων «εκ της σαρκός» και των δύο συζύγων (αποκλειομένων δηλαδή των υιοθετηθέντων), η περιουσία του αποθανόντος περιήρχετο στους εγγυτέρους συγγενείς του⁴².

Το έθιμο αυτό που, με ορισμένες παραλλαγές, εμφανίζεται να ισχύει στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου γενικότερα⁴³ εστηρίζετο στη διάκριση της περιουσίας

42. Βλ. περί τούτου ενδεικτικώς προικοσύμφωνα του 17ου αιώνα του νοταρίου Νάξου Ιω. Μηνιάτη (Α. Σιφωνιού - Καραπά, Γ. Ροδολάκη, Λ. Αρτεμιάδη, ένθ' αν., σ. 275, αρ. 115, σ. 291, αρ. 127, σ. 307, αρ. 140, σ. 378, αρ. 202, σ. 412, αρ. 231, σ. 434, αρ. 244, σ. 485, αρ. 288, σ. 564, αρ. 354, σ. 567, αρ. 357, σ. 624, αρ. 405, σ. 647, αρ. 426, σ. 711, αρ. 485, σ. 836, αρ. 605, σ. 878, αρ. 639, σ. 962, αρ. 709, σ. 971-972, αρ. 714, σ. 984, αρ. 724, σ. 1042, αρ. 767, σ. 1050, αρ. 774, σ. 1077, αρ. 795, σ. 1116, αρ. 830, σ. 1149, αρ. 860, σ. 1152, αρ. 861, σ. 1183, αρ. 887, σ. 1189, αρ. 891, σ. 1218, αρ. 913). Ομοίως και αβαντάρια του έτους 1738 από τη νήσο Νάξο (Β. Σφυρθερά, Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών, Επετ. Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. 5 (1965-6), σ. 640-641).

Αξιοσημείωτο είναι ότι επιστροφή προικός στους προικοδότες γονείς προβλέπουν και τα τυπικά των βυζαντινών προικοσυμφώνων. Βλ. σχετικώς G. Ferrari Dalle Spade, *Formulari notarili inediti dell' età bizantina*, *Scritti Giuridici*, t.I, Milano 1953, σ. 338, I.

43. Πρβλ. Ιακ. Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις του 17ου αιώνα εκ της νήσου Μυκόνου, Επετ. Αρχ. Ιστ. Ελλ. Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τεύχ. 7 σ. 33-35 και 59. Του Ιδίου, Τινά περί των προικίων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν, Επετ. Κέντρου Ερ. Ιστ. Ελλ. Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 12, εν Αθήναις 1968, σ. 23 και 25 και Το κληρονομικόν δικαίωμα των συζύγων επί ατέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τον 18ον αιώνα, Επετ. Αρχ. Ιστ. Ελλ. Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τεύχ. 8 (1958) σ. 142-143. Π. Βάλληνηδα, Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-1833, Ανάτ. εκ της Εφημερίδος Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 62ον (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1943), σ. 10. Ιω. Κισκήρα, Το αστικόν δίκαιον της Ύδρας, Αθήναι 1961, σ. 97. Γεωργ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Παρατηρήσεις στο κληρονομικό δίκαιο της Καρπάθου, Ανάτ. από το περιοδικό «Καρπαθιακαί Μελέται», τ. Γ' (1984), σ. 16. Γεωργ. Μαριδάκη, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή εις την νήσον Μήλον κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα. Επετ. Σχολής Νομικών και Οικον. Επιστημών Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τ. 18-6, Θεσσαλονίκη

σε γονική και επίκτητη. Ως γονική περιουσία εθεωρείτο εκείνη που περιήρχετο σ' ένα πρόσωπο από κληρονομία, προίκιση ή δωρεά εκ μέρους των ανιόντων του ή των εκ πλαγίου εξ αίματος συγγενών του⁴⁴, εν αντιθέσει με την επίκτητη, της οποίας η προέλευση ωφείλετο σε αυτόκτητη απόκτηση περιουσιακών στοιχείων. Έτσι προκειμένου περί ανδρογύνων, θανόντος του ενός των συζύγων χωρίς διαθήκη, η γονική περιουσία του κληρονομούμενου περιήρχετο στα τέκνα του αδιακρίτως φύλου⁴⁵. Εάν δεν υπήρχαν τέκνα, στους πλησιεστέρους εξ αίματος συγγενείς του αποθανόντος, αποκλεισμένου από αυτήν του επιβιούντος συζύγου ή των συγγενών του. Ο εθιμικός αυτός κανόνας, που αποδίδεται στη Δωδεκάνησο με την παροιμιώδη έκφραση «το γονικό στο γονικό», απαντά και στο φραγκικό δίκαιο με το αξίωμα *paterna paternis, materna maternis*. Η επικράτηση όμως του εθίμου αυτού στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου δεν οφείλεται σε φραγκικές επιδράσεις, αλλά έχει τις ρίζες του στο αρχαίο ελληνικό και δη στο αττικό δίκαιο όπως έχει υποστηριχθεί με πειστικά επιχειρήματα⁴⁶.

1967, σ. 8-9. Ανδρ. Δρακάκη, Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας. Η δικαιοσύνη και το δίκαιο, Επετ.Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. ΣΤ', εν Αθήναις 1967, σ. 283 επ. Ομοίως και Έθιμα Θήρας και Ανάφης του 1797 (Ζέπων J.G-R, τ. 8 σ. 507). Περί του κληρονομικού δικαιώματος του επιζώντος συζύγου γενικότερα σύμφωνα με τα κατά τόπους παραλλάσσοντα επί Τουρκοκρατίας έθιμα βλ. Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 484 επ. Νικ. Μάτση, Επί του εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος των συζύγων, Ανατ. εκ της Εφημ. Ελλην. Αλλοδ. Νομολογίας, έτος 74/75, Αθήναι 1956, σ. 71 επ. Ιω. Πολυγένη, Το εξ αδιαθέτου κληρονομικόν δικαίωμα του επιβίου συζύγου, Αθήναι 1934, σ. 46 επ.

44. Ιακ. Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις του 17ου αιώνας εκ της νήσου Μυκόνου, ένθ. αν. σ. 35.

45. «... οι θείοι και ιεροί νόμοι διακελεύσωσι τον πατέρα τα παιδιά εξ ίσου να τον εκληρονομούσι άρσεν και θήλυ» (απόφαση του επισκόπου Αιγίνης και Ύδρας Παΐσιου του έτους 1793 εις Αντ. Λιγνού, Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, τ. 1ος, εν Πειραιεί 1924, σ. 39). Ανδρ. Δρακάκη, ένθ. αν., σ. 283. «Τα παιδιά, είτε αρσενικά, είτε θηλυκά, κληρονομούν εξ ίσου την περιουσία του πατρός και της μητρός αποθνησκόντων χωρίς διαθήκης». (Έθιμα Θήρας και Ανάφης του 1797. Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 507), Πρβλ. και διάταξη 916 του Πολιτικού Κώδικος Μολδαβίας (Ζέπων J.G-R, τ. 8 σ. 118). Αλλού όμως το φύλον του τέκνου είχε καθοριστική σημασία ως προς το κληρονομικό του δικαίωμα. Βλ. σχετικώς Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 479 επ. και Μιχ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Νομικά έθιμα της νήσου Καρπάθου της Δωδεκανήσου, εν Αθήναις 1926, σ. 73 επ.

46. Βλ. Ιακ. Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις του 17ου αιώνας εκ της νήσου Μυκόνου, ένθ' αν., σ. 37 και Γεωργ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Πα-

Έτσι λοιπόν η μνεία του ειδικού όρου που προαναφέρθηκε στο υπέρ του Κωνσταντίνου Μπάου αβαντάριο, δεν αποτελούσε προσθήκη άγνωστη και καινοφανή για τους ισχύοντες εθιμικούς κανόνες της νήσου Σίφνου.

Οκτώ μήνες όμως αργότερα και δύο μετά την τέλεση του γάμου του Κωνστ. Μπάου με την Ειρήνη Μάτζα, ήτοι στις 14 Δεκεμβρίου 1808, ο πρώτος, σύζυγος πλέον της Ειρήνης, κατόπιν μυστικής συμφωνίας με τον πατέρα του παραδίδει σ' αυτόν, εν αγνοία παντός τρίτου και δή των γονέων της συζύγου του, έγγραφη δήλωση, με το πρόσχημα να καταστεί δήθεν ισχυρός ο τεθείς στο αβαντάριο ειδικός περί της τύχης της προικός σε περίπτωση ατεκνίας όρος, με την οποία όμως υπόσχεται ότι εάν δεν αποκτήσει «υιόν» Μπάον, τα προικισθέντα θα ανήκουν στον προικοδότη πατέρα του. Αυτός δε, κατά τη δήλωση, θα περιορίζεται, εν' όσω ζεί, στην απλή κάρπωση των προικοδοτηθέντων. Συγκεκριμένα η ανέκδοτη αυτή δήλωση είχε ως ακολούθως:

«1808 Δεκεμβρίου 14. Αγκαλά και άνωθεν προικίζομαι από του πατρός μου επί κοντιτζιόνε άν κάμω υιούς. ειδέ τάχα να μένωσι πάλιν τα προικισθέντα μοι υπό την κυριότητα του πατρός μου. Ίνα έχη όμως το κύρος και την ισχύν, ως και παρ' εμού παραδεχθείσα μετ' ευχαριστίας η άνωθεν κοντιτζιόνε διά τούτο δίδω το παρόν ιδιόχειρον τω φιλοστοργωτάτω μοι πατρί δηλοποιών αυθελουσίως, ότι εάν δεν έχω υιόν Πάον, να μην ημπορώ τέλειον να έχω μηδεμίαν κατοχήν του προικισθέντος μοι πράγματος κινητού και ακινήτου, αλλά να τα καρπούμαι εν όσω ζώ μόνον. Η δε εξουσία να μένη τω πατρί μου ως και προτού προικίση με. Ίνα έχη τοίνυν η παρούσα συμφωνία στερεόν κύρος και δύναμιν άπειρον, διά τούτο ευχαρίστως εξ όλης ψυχής δίδω το παρόν ιδιόχειρον υπογεγραμμένον ιδιοχείρως μου εις χείρας του ευγενεστάτου μοι πατρός.

Κωνσταντίνος Ιωάννου Πάος έγραψα το παρόν και βεβαιώ ότι αύτη είναι η εμή ευχαρίστησις και θέλησις».

Η ιδιόχειρη δήλωση του Κωνσταντίνου Μπάου είχε γραφεί, και κατά κάποιον τρόπον ενσωματωθεί, κάτω από ένα ακριβές, ιδιόχειρον και αυτό, αντίγραφον εκ του πρωτοτύπου του υπέρ αυτού αβανταρίου. Τούτο καθίσταται φανερό όχι μόνον από τη δήλωση όπου χρησιμοποιείται δύο φορές η λέξη «άνωθεν», («αγκαλά και άνωθεν προικίζομαι» «η άνωθεν κοντιτζιόνε»), αλλά και από τη συνταχθείσα την 1ην Ιουνίου 1828 διαθήκη της Αικατερίνης Ιωάννου Μπάου⁴⁷. Από αυτή φαίνε-

ρατηρήσεις στο κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου, ένθ' αν., σ. 25-26.

47. Βλ. Παρ/μα, αρ. 2.

ται ότι ενήμεροι της δηλώσεως ήσαν και οι δύο γονείς του Κωνσταντίνου, ακόμη δέ και ο αδελφός του Πέτρος. Και τούτο, γιατί η διαθέσις αποκαλύπτει ότι το «απαράλλακτον του πρωτοτύπου» αβαντάριο με την ιδιόχειρη δήλωση του Κωνσταντίνου Μπάου, έδωσε ο τελευταίος στους γονείς του. Στη συνέχεια δε παρεδόθη τούτο στον αδελφό του Πέτρο «προς φύλαξιν και γνωστοποίησιν, αν μέχρι τέλους μείνη χωρίς διάδοχον Μπάον».

Η έγγαμη συμβίωση του Κωνσταντίνου Μπάου και της Ειρήνης Μάτζα δεν διήρκεσε παρά μόνον τέσσερα χρόνια. Η τελευταία απεβίωσε το 1812. Από το γάμο τους είχαν αποκτήσει δύο τέκνα. Τη Μοσχού, που κατά το χρόνο του θανάτου της μητέρας της ήταν είκοσι δύο μηνών, και το μικρότερο αδελφό της ηλικίας τότε τριών μηνών. Ο τελευταίος όμως δεν επέζησε. Πέθανε σε ηλικία ενός έτους. Ο Κωνσταντίνος Μπάος στη συνέχεια συνήψε δεύτερο γάμο με τη Μαρούσα θυγατέρα Κωνσταντίνου Αποστόλου Μπάου, με την οποία όμως δεν απέκτησε τέκνα⁴⁸. Ο Ιωάννης Μπάος απεβίωσε στις 29 Ιουλίου 1824 και ύστερα από λίγους μήνες, στις 8 Νοεμβρίου 1824, και ο υιός του Κωνσταντίνος. Κατά το χρόνο του θανάτου του ο τελευταίος αφήκε ένα και μόνο τέκνο, εκ του πρώτου γάμου του, τη Μοσχού, ηλικίας τότε δέκα τεσσάρων ετών.

Ο θάνατος του Ιωάννου Μπάου δεν επέφερε καθόλου τον παραμερισμό της συζύγου του Αικατερίνης. Αντιθέτως η τελευταία φαίνεται να διατηρεί κορυφαία θέση στην οικογένεια. Διοικεί και διαχειρίζεται την οικογενειακή περιουσία. Επί πλέον δε έχει και την επικαρπία της περιουσίας του συζύγου της. Τις εξουσίες όμως αυτές τις διατηρεί υπό την προϋπόθεση ότι παραμένει στη χηρεία. Όλα αυτά πιστούνται από εθιμικούς κανόνες που δεν ίσχυσαν μόνο στη νήσο Σίφνο⁴⁹, αλλά και σε άλλα νησιά του Αιγαίου πελάγους (Μύκονος, Κέα, Σπέτσες, Σίκινος, Φολέγανδρος)⁵⁰. Επίσης οι απαντώμενες και στα γραπτά έθιμα της Θήρας και

48. Βλ. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 16. Πρβλ. ομοίως και έγγραφο μισθώσεως υπηρεσιών ιατρού που δημοσιεύεται από τον Γ. Πετρόπουλο (ένθ' αν., σ. 144 επ.), όπου φαίνεται ότι ο Κωνσταντίνος Μπάος προσέλαβε ιατρόν για να αντιμετωπίσει την ατεκνία της δεύτερης συζύγου του.

49. Βλ. Ιακ. Βισβίζη, Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών, Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τεύχ. 3, σ. 164.

50. Βλ. Π. Καλλιγά, Περί εθίμων, «Μελέται και Λόγοι», τ. 1, εν Αθήναις 1899, σ. 215, αρ. 61. Πρβλ. και τις απαντήσεις των τοπικών και δικαστικών αρχών της Θήρας στα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης (Λ. Χρυ-

Ανάφης διατάξεις, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι σε περίπτωση θανάτου του συμβίου άνευ διαθήκης, η επιζώσα σύζυγος διανέμει στα τέκνα της την περιουσία του αποθανόντος διατηρούσα και την κάρπωση των περιουσιακών στοιχείων που είχε λάβει ο αποθανών σύζυγός της από τους γονείς του, υπό την σταθερή πάντοτε προϋπόθεση «να στέκεται εις την τιμήν της»⁵¹. Τα ίδια φαίνεται ότι είχαν εφαρμογή και στη Νάξο. Έτσι σε προικοσύμφωνα του 17ου αιώνα του νοταρίου της Νάξου Ιωάννη Μηνιάτη⁵² απαντά περικοπή εκφράζουσα το εφαρμοζόμενο στη νήσο δίκαιο που έχει ως εξής: «...και ο Θεός να μην το ορίσην και ήθελε αποθάνει ο γαμπρός πρι της νύφης, τα πράματά του να τα καρποτρώγην η νύφην έως ποτέ κρατείν την τιμή του και έτζι να γροικάται και διά την νύφην». Αξίζει δε στο σημείο αυτό να μνημονευθεί, ότι και κατά την περιληφθείσα βραδύτερον στα Βασιλικά (28.14.24) Νεαρά 22 (κεφ. 43) του Ιουστινιανού, είχε θεωρηθεί έγκυρη η περί χηρείας αίρεση, η επιβληθείσα όμως με διαθήκη του συζύγου.

Ανεξαρτήτως όμως των εθιμικών κανόνων που προανφέρθησαν, οι οποίοι έδιδαν τις σημειωθείσες εξουσίες στην επιζώσα σύζυγο εφ' όσον ο αποθανών συμβίος της δεν είχε συντάξει διαθήκη, η Αικατερίνη Μπάου διετείνεται ότι όσα είχε δικαιώματα, τα αντλούσε από τη διαθήκη του αποθανόντος Ιωάννη Μπάου. Και τούτο, παρά το ότι η θυγατέρα της Μαρία φαίνεται να αγνοεί, το έτος 1830, την ύπαρξή της⁵³. Συγκεκριμένα η Αικατερίνη Μπάου, στη συνταχθείσα στη

σανθοπούλου, ένθ' αν., σ. 16 και 174).

51. Λ. Χρυσανθοπούλου, ένθ' αν., σ. 152 και 155.

52. Α. Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Λ. Αρτεμιάδη, ένθ' αν., σ. 963 και 972, αρ. 709 και 714. Την επικαρπία της ακίνητης περιουσίας του αποθανόντος συζύγου φαίνεται ότι διατηρούσε ο επιζών και στη Πάρο από το έτος 1755 και εφεξής, υπό τον απαράβατον όρον ότι παρέμενε εν χηρεία (Ιακ. Βισβίζη, Το κληρονομικόν δικαίωμα των συζύγων επί ατέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τον 18ον αιώνα, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, τεύχ. 8, εν Αθήναις 1958, σ. 147).

53. Ο Γ. Πετρόπουλος από τη δημοσιευομένη υπ' αυτού έγγραφη κατάθεση του πνευματικού Παπαγαβριήλ Ρωμανού του έτους 1830 (ένθ' αν., σ. 179, αρ. 43), δικαιολογημένα εικάζει ότι δεν ευρέθη και συνεπώς δεν υπήρχε διαθήκη του Ιωάννου Μπάου (ένθ' αν., σσ. 173, 291, 295). Και τούτο, διότι η Μαρία, θυγατέρα του Ιωάννου Μπάου, που θεωρεί ότι αδικήθηκε από τη μητέρα της Αικατερίνη και τους αδελφούς της, προκαλεί την κατάθεση αυτή, για να αποδείξει ότι υπήρχε διαθήκη του πατέρα της και ότι είχε καταλειφθεί και σ' αυτή, όπως και στους άλλους αδελφούς της, μερίδιο από την κληρονομική περιουσία. Διαθήκη όμως του πατέρα της Ιωάννη Μπάου υπήρχε. Τούτο προκύπτει από όσα αναφέρει στη

Σίφνο την 1ην Ιουνίου 1828 διαθήκη της⁵⁴, μεταξύ άλλων αναφέρει ότι ο αποβιώσας σύζυγός της την κατέστησε «κυρίαν νοικοκυράν εις όλην την κατάστασιν» και τον αποθανόντα επίσης υιό τους Κωνσταντίνον «επίτροπόν» της.

Με τη ρήτρα «κυρά και νοικοκυρά» που επικαλείται η Αικατερίνη Μπάου στη διαθήκη της, ισχυριζομένη ότι περιείχετο στη διαθήκη του αποθανόντος συζύγου της Ιωάννη, θεωρούσε ότι κατέστη μιά αληθινή *mater familias*, διαδεχθείσα και υποκαταστήσασα τον αποβιώσαντα εκπρόσωπο της οικογενείας σύζυγό της σε όλες του τις εξουσίες. Τα δικαιώματά της μάλιστα αυτά δεν περιωρίζοντο στη διοίκηση και διαχείριση ολόκληρης της κληρονομικής περιουσίας, πράγμα άλλωστε που εκφράζουν και οι διατάξεις της Εκλογής⁵⁵, αλλά ασκούσα πατρικήν

διαθήκη της η μητέρα της Αικατερίνη, η οποία μάλιστα επικαλείται και μνημονεύει ορισμένες από τις διατάξεις της. Ακόμη και από την ΜΓ', της 14ης Ιουλίου 1831, απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, όπου φαίνεται ότι ο Ιωάννης Μπάος είχε συντάξει, την 6ην Σεπτεμβρίου 1821, ιδιόγραφη διαθήκη (Παρ/μα, αρ. 1). Ως εκ τούτου είναι άξιον απορίας, πως η Μαρία Ιωάννου Μπάου αγνοεί την ύπαρξη διαθήκης του πατέρα της και επιζητεί με μαρτυρικές καταθέσεις να θεμελιώσει κληρονομικά δικαιώματα. Για το ζήτημα αυτό σημαντικές πληροφορίες, χωρίς όμως να δίδεται κάποια ικανοποιητική εξήγηση, μας παρέχει το από 2 Ιουλίου 1831 δημοσιευόμενο πρακτικό δημοσίας εξέτασεως του Πέτρου Μπάου ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου (Παρ/μα, αρ. 4). Από αυτό προκύπτει ότι η πατρομητρική περιουσία των Μπάων είχε μερισθεί στα έξι προικοδοτηθέντα δι' αβανταρίων τέκνα τους, τα οποία ήσαν τρεις αδελφοί (Κωνσταντίνος, Πέτρος, Νικόλαος) και τρεις αδελφές (Ελένη, Μαρία, Υμεναΐα). Με τη διαφορά ότι ο μερισμός πρέπει να εθεωρείτο δυσμενής από τη Μαρία Ιω. Μπάου. Και τούτο, διότι είχε προικοδοτηθεί σχεδόν εξ ολοκλήρου από την άκληρη θεία της, που ονομάζετο και αυτή Μαρία, από δε τη πατρική περιουσία φαίνεται ότι είχε λάβει μόνον ένα κτήμα. Ακόμη πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τις απαντήσεις των δημογερόντων και προκρίτων της Σίφνου, του έτους 1833, στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης περί των νομικών εθίμων, ζώντας οι γονείς είχαν «το δικαίωμα να προικίσωσι κατα την θέλησίν των» (Ιακ. Βισβίτζη, Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών, Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τεύχ. 3, εν Αθήναις 1950, σ. 164).

54. Παρ/μα, αρ. 2. Για τα απαντώμενα κατα την Τουρκοκρατία είδη των διαθηκών, βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Τινά περί ανακλήσεως διαθηκών εις την Νάξον κατά τον 18ον αιώνα, «Αθηνά» ΟΓ'-ΟΔ («Λειμωνάριον» προσφοράς εις τον καθηγητήν Ν.Β. Τωμαδάκη), εν Αθήναις 1973, σ. 372-373.

55. «Ει δέ παίδων υπόντων ο ανήρ πρό τής ιδίας γαμετής τελευτήσει, την

εξουσίαν, διατηρούσε «την κυριότητα πάντων (των περιουσιακών στοιχείων) αν δεν εισακούουν (τα τέκνα της) την θέλησιν και συμβουλήν» της.

Η ρήτρα όμως «κυρά και νοικοκυρά» δεν απαντά μόνο σε διαθήκες της Σίφνου. Ανευρίσκεται την εποχή που ο ελληνισμός βρισκόταν υπό ξένη κυριαρχία, και σε διαθήκες άλλων νησιών του Αιγαίου, όπως π.χ. της Νάξου⁵⁶, όπου η φραγκική παρουσία είναι ιδιαίτέρως έντονη. Ακόμη και σε διαθήκες των Ιονίων νήσων⁵⁷. Πρέπει δε να επισημανθεί ότι ακριβώς ομοία ρήτρα παρατηρείται και σε ιταλικές διαθήκες της εποχής εκείνης. Ο διαθέτης σύζυγος εγκαθιστούσε τη σύζυγό του *donna e domina* ή *donna e madonna*⁵⁸ στη κληρονομική περιουσία. Τα στοιχεία αυτά, όπως είναι ευνόητο, καθιστούν πολύ πιθανή την εκδοχή ότι η απαντωμένη στις ελληνικές διαθήκες ρήτρα «κυρά και νοικοκυρά» οφείλεται σε ιταλικές επιδράσεις, και εξηκολούθησε να επιβιώνει εθιμικά και στα πρώτα μετά την Επανάσταση χρόνια.

Μετά το θάνατο και του υιού της Κωνσταντίνου, η Αικατερίνη Μπάου εμφανίζεται ως «επίτροπος» της κληρονομιάς του και εγγονής της Μοσχούς, έχουσα τη διοίκηση και διαχείριση της πατρομητρικής της περιουσίας που, κατα την άποψή της, έπρεπε να διαρκέσει μέχρι την ενηλικίωσή της⁵⁹. Η οικογένεια όμως

γυναίκα ήγουν τήν τών αυτών τέκνων μητέρα εγκατοχον τής τε προικός αυτής και ανδρώας απάσης υπάρξεως είναι, και αυτήν τήν πάσαν τού οίκου ποιείσθαι φροντίδα τε και διοίκησιν...» (2.5.1.-L. Burgmann, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt 1983, σ. 174).

56. Βλ. Ιακ. Βισβίτζη, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων χρόνων του δουκάτου του Αιγαίου (1538-1577)*, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, τεύχ. 4 (1951), εν Αθήναις 1951, σ. 58, αρ. 39. Ομοίως Α. Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Λ. Αρτεμιάδη, *ένθ' αν.*, σσ. 277, αρ. 117. 281, αρ. 120. 497, αρ. 299. 605, αρ. 390. 904, αρ. 662.

57. Βλ. Sp. Flogaïtis, *Système Vénitien de successions ab intestat et structures familiales dans les îles Ioniennes*; "Centre de recherches d'histoire et de philologie de la IVe section de l'École Pratique des Hautes Études" (Hautes études médiévales et modernes), 45, Genève 1981, σ. 93 επ. Πρβλ. ομοίως Σπ. Φλογαϊτή, *Η ρήτρα «κυρά και νοικοκυρά» στις διαθήκες του αρχειοφυλακείου Λευκάδας*, Επετ. Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών, τ. Δ', Αθήναι 1977, σ. 55 επ.

58. Sp. Flogaïtis, *ένθ' αν.*, σ. 98.

59. Πρβλ. Σ. Συμεωνίδη, *ένθ' αν.*, σ. 41 (Δ/1). Αξίζει να σημειωθεί ότι και κατά το Ιουστινιάνειο δίκαιο η μάμμη μπορούσε να γίνει επίτροπος. Έτσι κατά τη Νεαρά 118 (κεφ. 5) η «μήτηρ ή μάμμη» καθίσταντο επίτροποι, εκτός εάν ο τελευταίος διαφορετικά είχε ορίσει στη διαθήκη του. Η διάταξη της Ν. 118

των Μπάων, προεξαρχούσης της μάμμης της Μοσχούς Αικατερίνης, υπεστήριζε ότι στην περιουσία του αποθανόντος Κωνσταντίνου δεν περιλαμβάνοντο πλέον τα κινητά και ακίνητα περιουσιακά στοιχεία, με τα οποία είχε προικισθεί και εμνημονεύοντο στο υπέρ αυτού αβαντάριο του έτους 1808. Όλα αυτά είχαν επανανάμψει στην οικογενειακή περιουσία των Μπάων δεδομένου ότι, κατ' αυτούς, δεν είχε πληρωθεί η τεθείσα αίρεση της αρρενοτοκίας σύμφωνα με όσα υπεσχέθη εγγράφως ο Κωνσταντίνος στον πατέρα του λίγους μήνες μετά το γάμο του. Γι' αυτό μάλιστα ακριβώς το λόγο η Αικατερίνη Μπάου, θεωρούσα ότι τα περιλαμβανόμενα στο υπέρ του Κωνσταντίνου αβαντάριο περιουσιακά στοιχεία αποτελούσαν πλέον τμήμα της περιουσίας των Μπάων, ορίζει, στη διαθήκη της, να περιέρχονται κατά κυριότητα στον υιό της Πέτρο Μπάο. Αιτιολογεί δέ τη διάταξη αυτή της διαθήκης της με τη διατύπωση της αρχής, ότι τα πράγματα της «φαμίλιας» έπρεπε να μεταβαίνουν σε άρρενες, συνεχιζομένης έτσι της διαδοχής από «υιούς Μπαΐδες».

Προ αυτής της καταστάσεως επενέβησαν δραστήρια οι εκ μητρός θείοι της Μοσχούς για να προασπίσουν τα απειλούμενα συμφέροντα της ανιψιάς τους. Έτσι κατόρθωσαν να την υπανδρεύσουν με τον Απόστολο Γρυπάρη, που ανήκε σε εκλεκτή οικογένεια της Σίφνου. Μ' αυτή την επιτυχή κίνηση οι εκ μητρός θείοι της Μοσχούς εξουδετέρωσαν πλήρως το περί ανηλικιότητας της τελευταίας επιχείρημα των Μπάων και την απελευθέρωσαν από τον «επιτροπικό» εναγκαλισμό της μάμμης της Αικατερίνης. Και τούτο, διότι σύμφωνα με το δίκαιο που ίσχυε στη Σίφνο, όπως και σε πολλές άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, με το γάμο έπαυε και αυτή ακόμη η υπεξουσιότητα. Ο συνάψας γάμον εθεωρείτο από αυτό και μόνο το γεγονός ως ενηλικιωθείς⁶⁰.

Από το γάμο της Μοσχούς και μετέπειτα αρχίζει κυρίως η έντονη και σκληρή διαμάχη της διεκδικούσης τα δικάια της Μοσχούς, η οποία εκπροσωπείται, σχεδόν αποκλειστικά, από το σύζυγό της Απόστολο Γρυπάρη, τον οποίο είχε διορίσει «πληρεξούσιο επίτροπό» της, με τη μάμμη της Αικατερίνη που και εκείνη

απαντά και στα Βασιλικά: «Προτιμώνται των θηλειών οι άρρενες προς τας επιτροπάς, τελείας ηλικίας υπάρχοντες, ει μή άρα μήτηρ ή μάμμη πρόσκειται· αύται γάρ προσκαλούνται εις το επιτροπεύειν, προτιμώμεναι παντός επιτροπεύειν οφείλοντος, εξηρημένων μόνον των κατά διαθήκην εαθέντων...» (37.4.10). Από τα Βασιλικά την περιέλαβε αυτοουσία στην Εξάβιβλό του και ο Αρμενόπουλος (5.12.19).

60. Γ. Πετροπούλου, ένθ' αν., σ. 172. Π. Καλλιγά, ένθ' αν., σ. 209 (13).

με τη σειρά της είχε διορίσει επίτροπο τον υιό της Πέτρο Μπάο. Έτσι ακολουθούν αλληπάλληλες ενέργειες και διαβήματα των δύο μερών σε διοικητικές και άλλες αρχές⁶¹, για να καταλήξουν τελικά στα δικαστήρια προς λύση της μεταξύ τους διενέξεως.

Η αντιμετώπιση ακριβώς της διαφοράς αυτής από τα διάφορου βαθμού δικαστήρια, τα νομικά ζητήματα που προέκυψαν, οι υποστηριχθείσες απόψεις και οι δοθείσες λύσεις, εξετάζονται στις ακολουθούσες σελίδες.

Η απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής

Η πρώτη απόφαση με την οποία άνοιξε η δικαστική αυλαία της αντιδικίας ήταν εκείνη της Τριμελούς Δικαστικής Επιτροπής. Κατά τη διάρκεια της Επαναστάσεως, υποθέσεις με ηυξημένο ενδιαφέρον, κυρίως λόγω του αντικειμένου της διαφοράς, ανετίθεντο σε δικαστικές επιτροπές. Η σύνθεσή τους αποτελείτο συνήθως από τρία ευύποληπτα πρόσωπα. Τις επιτροπές αυτές, των οποίων η σύσταση κάθε άλλο παρά νόμιμη ήταν, είχε επιβάλει τότε η ανάγκη να αποδοθεί δικαιοσύνη σε πλήθος υποθέσεων που λήμναζαν από καιρό λόγω της ελλείψεως δικαστηρίων⁶². Οι αποφάσεις των Επιτροπών αυτών δεν υπελείποντο σε κύρος από εκείνες των τακτικών δικαστηρίων. Δραστηριότητα Δικαστικών Επιτροπών παρατηρείται μέχρι τις αρχές του 1827. Και τούτο, διότι το Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος, που ψηφίσθηκε από την Εθνική Συνέλευση στην Τροιζήνα, το Μάιο του 1827, απαγόρευσε με ρητή διάταξη, τη λειτουργία τους⁶³.

Έτσι όταν το 1825 η Μοσχού, διά του «επιτρόπου»⁶⁴ συζύγου της Αποστόλου Γρυπάρη, εξήτησε, με αναφορά της προς την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος, προστασία από τους συγγενείς της που «ιδιοποιούνται την κληρονομίαν του αποθανόντος πατρός της», το Εκτελεστικό διέταξε το Υπουργείο Δικαίου να διορίσει

61. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 17 επ.

62. Ιακ. Βισβίτζη, Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1941, σ. 39.

63. Έτσι το άρθρο 138 ώριζε: «Δικαστικάί Επιτροπαί, ή Δικαστήρια έκτακτα, απαγορεύονται εις το εξής.» (Α. Μάμουκα, ένθ' αν., τ. 9, σ. 148).

64. Επίτροποι εκαλούντο οι πληρεξούσιοι (Ιακ. Βισβίτζη, ένθ' αν., σ. 198. Πρβλ. Ν. Μάτση, Νομικά έγγραφα Ύδρας των ετών 1782-1826, Αθήναι 1964, σ. 10.

τριμελή επιτροπή, τα μέλη της οποίας όμως το ίδιο κατωνόμαζε. Τελικά, ύστερα από αντικαταστάσεις μελών, η ορισθείσα Δικαστική Επιτροπή για τη κρίση της διαφοράς απετελέσθη από τους Ρήγα Παλαμήδη, Γεώργιο Πλέσσο και Ιωάννη Γιαννόπουλο⁶⁵. Η Επιτροπή εξέδωσε την απόφασή της, στο Ναύπλιο, στις 24 Σεπτεμβρίου 1825⁶⁶, αφού προηγουμένως επελύθη από το Υπουργείο Δικαίου, το ανακύψαν θέμα πληρεξουσιότητας του Πέτρου Μπάου⁶⁷.

Τα σημαντικότερα σημεία της αξιολόγου αυτής αποφάσεως της Δικαστικής Επιτροπής είναι τα εξής:

Κατ' αρχήν η ενάγουσα Μοσχού προς επιστήριξη του αιτήματός της να της αποδοθεί η κατακρατούμενη πατρική της κληρονομία, προσεκόμισε μεταξύ άλλων, εκτός του αβανταρίου του 1808 όπου εμνημονεύοντο τα κινητά και ακίνητα περιουσιακά στοιχεία με τα οποία είχε προικισθεί ο αποθανών πατέρας της από τον πάππον της Ιω. Μπάον, και μια μαρτυρία, γενομένη το 1825, από επτά δημογέροντες της Σίφνου. Στη μαρτυρία αυτή, μετά την εξιστόρηση της διαφοράς, εβεβαίωναν, οι δημογέροντες, με το πιο κατηγορηματικό τρόπο, ότι σύμφωνα με τα τοπικά έθιμα της νήσου τους «ούτ' ηκούσθη, ούτε ελπίζομεν ν' ακουσθή πατρός αποθανόντος, πατήρ και αδελφοί αυτού να γίνονται κληρονόμοι της καταστάσεώς του». Με τη βεβαίωση αυτή είναι εμφανώς σαφής η έμμεση αποδοκιμασία του ειδικού όρου που περιείχε η μυστική συμφωνία πατρός και υιού Μπάου, ότι εάν ο τελευταίος δεν αποκτήσει υιόν τα προικισθέντα θα ανήκουν στον προικοδότη πατέρα. Και τούτο, διότι η συνομολόγηση του όρου αυτού αντέβαινε προς το εθιμικό δίκαιο της Σίφνου. Από την άλλη πλευρά, η επιχειρηματολογία του Πέτρου Μπάου, πληρεξουσίου της μητέρας του Αικατερίνης, εντοπίζεται κυρίως στο να παρουσιάσει τη Μοσχού ως μη έχουσα τη νόμιμη ηλικία. Με αυτό τον τρόπο απέβλεπε στη δικαιολόγηση της «επιτροπείας» της μάμμης της, όπως και

65. Βλ. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 44-46. Για τις νομικές γνώσεις και την καταλληλότητα ως δικαστή του Γ. Πλέσσου, βλ. ευμενείς κρίσεις του γερουσιαστή Γεωργίου Αινιάνος σε απαντητική επιστολή του προς τον κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια που υπεβλήθη τον Αύγουστο του 1830. Ομοίως και του συνδικάζοντος με αυτόν στη Δικαστική Επιτροπή Ρήγα Παλαμήδη, ο οποίος το 1830 είναι επίσης γερουσιαστής (Μ. Τουρτόγλου, Τα πρώτα εν Ελλάδι ακυρωτικά δικαστήρια, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού δικαίου, τ. 10-11, σ. 20 και 23).

66. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 53 επ.

67. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 46 (Δ/7), σ. 47 (Δ/8), σ. 49-50 (Δ/11 και Δ/12).

της διαχειρίσεως υπό της τελευταίας της περιουσίας της Μοσχούς. Για τον ίδιο λόγο επίσης βάλλει και κατά του γάμου της Μοσχούς με τον Απόστολο Γρυπάρη. Έτσι αμφισβητεί την εγκυρότητά του με τον ισχυρισμό, ότι κακώς ο αρχιερέας έδωσε άδειαν τελέσεως του γάμου χωρίς να λάβει υπ' όψιν την αντίθεση σ' αυτόν της οικογενείας των Μπάων. Ακόμη επικαλείται και το γεγονός ότι ετελέσθη ο γάμος της Μοσχούς στο «πένθιμον του πατρός της διάστημα». Γι' αυτό και επιζητεί τη σύσταση επιτροπής για να παραλάβει όχι μόνον την πατρική αλλά και την μητρική περιουσία της Μοσχούς μέχρι την ενηλικίωσή της⁶⁸. Άλλη δε επιτροπή «να διαχωρίσει τα έγγραφα και τας ληψοδοσίας μεταξύ του πατρός της Μοσχούς και της οικογενείας των Πάιδων».

Η απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής η οποία, όπως φαίνεται, δικαιώνει το αίτημα της Μοσχούς, εστηρίχθη και εφήρμοσε «τους αναγνωρισθέντας εν τω πολιτικώ Συντάγματι Βυζαντινούς Νόμους». Πράγματι το ισχύον κατά την έκδοση της αποφάσεως προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος (Νόμος της Επιδάυρου), που εξεδόθη στα μέσα του Απριλίου 1823 από τη συνελθούσα στο Άστρος Β' Εθνική Συνέλευση ώριζε, ότι έως όταν καταρτισθούν οι κατάλληλοι κώδικες νόμων, εφαρμοστέο δίκαιο θα ήσαν «οι νόμοι των αιμνήστων χριστιανών αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως»⁶⁹. Τους βυζαντινούς δε νόμους η απόφαση τους ανευρίσκει όχι στα Βασιλικά, που ήσαν άλλωστε και δυσεύρετα⁷⁰, αλλά στην Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου, ως πιο πρόχειρη και ευσύνοπτη συλλογή αυτών⁷¹.

68. Η προικοδοτηθείσα κινητή και ακίνητη περιουσία στον πατέρα της Μοσχούς Κωνσταντίνο μνημονεύεται στο αβαντάριο του 1808 (Γ. Πετροπούλου, ένθ' αν., σ. 123 επ.). Ιδιαίτερα ως προς τα ακίνητα, άλλα μετεβιδάσθησαν τότε σ' αυτόν οριστικά ενώ άλλα τελούσαν υπό αναβλητική προθεσμία ή και ήσαν βεβαρυμένα.

69. Α. Μάμουκα, ένθ' αν., τ. 2, σ. 143, παράγρ. π'.

70. Βλ. Π. Ζέπου, Η νεωτέρα ελληνική επιστήμη του Αστικού Δικαίου, Αθήναι 1954, σ. 20, σημ. 17. Πρβλ. ομοίως Ιακ. Βισβίτζη, ένθ' αν., σ. 541, αρ. 737.

71. Για τον ίδιο άλλωστε λόγο, αργότερα, το Διάταγμα της 23ης Φεβρουαρίου 1835 είχε ορίσει την ισχύ των πολιτικών νόμων των βυζαντινών αυτοκρατόρων των περιεχομένων στην Εξάβιβλο του Αρμενοπούλου (Βλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Το νομοθέτημα περί Αρμενοπούλου και εθίμων και η έκθεσις της Νομοθετικής Επιτροπής, Πρακτικά του πρώτου Συνεδρίου των Δικηγορικών Συλλόγων του Κράτους, εν Αθήναις 18-22 Δεκεμβρίου 1927, σ. 289. F.

Ως προς το θέμα της ανηλικότητας της Μοσχούς που αντιμετώπισε η Επιτροπή, πρέπει σε γενικές γραμμές, να σημειωθούν τα εξής. Σύμφωνα με τις διατάξεις του βυζαντινού δικαίου η ανηλικότητα εξικνείται μέχρι το εικοστό πέμπτο έτος με τις ακόλουθες ειδικότερες διακρίσεις. Οι μέχρι των επτά ετών ανήλικοι αποδίδονται με τον όρον «ίμφαντες» ή και «νήπιοι»⁷². Από το έβδομο έτος και μέχρι το δέκα τέταρτο επί αρρένων και δωδέκατο επί θηλέων καλούνται «άνηβοι»⁷³ και τέλος από τα έτη αυτά και μεχρι το εικοστό πέμπτο έτος καλούνται «αφήλικες»⁷⁴.

Ο γάμος της Μοσχούς ειδικότερα ήταν καθόλα νόμιμος και οι περί του

Regelsberger, Γενικαί Διδασκαλῖαι του Δικαίου των Πανδεκτών (μετάφρ. Γ. Μαριδάκη και Χρ. Πράτσικα), εν Αθήναις 1915, σ. 95). Από τις δημοσιευόμενες δε στην απόφαση διατάξεις είναι φανερό ότι η Δικαστική Επιτροπή έχει υπ' όψει της μιά από τις εν χρήσει τότε μεταφράσεις του Αρμενοπούλου.

72. «Ίμφας εστίν ήτοι νήπιος ο ήττων των 7 ετών...» (F. Sitzia, *Le Rhopai*, XXIX, 1, Napoli 1984, σ. 148. Ζέπων J.G-R, τ. 3, σ. 323). «Ο ίμφας ήτοι νήπιος επτά ετών τυγχάνει» (Μιχ. Ψελλού, Σύνοψις των Νόμων, Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 394). Πρβλ. και Κώδικα Μοσαβίας Α', Α § 33, Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 14.

73. «...Άνηβοι δε λέγονται οι μεν άρρενες, έως ου πληρώσωσι το ιδ' έτος της ηλικίας, αι δε θήλειαι έως ου πληρώσωσι το ιδ'». (Πόνημα Ατταλειώτου, τίτλ. ΚΕ' α', Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 446). F. Sitzia, *Le Rhopai* XXXIII, I, σ. 151, Ζέπων J.G-R, τ. 3, σ. 326-Prochiron Auctum XXXVI, 1, Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 256-Αρμεν. 1.12.1 και 6.6.7-Epitome, XXXVIII, C, 67, Ζέπων J.G-R, σ. 526.

74. Βασ. 10.4.1.-Πόνημα Ατταλειώτου, τίτλ. Δ', γ', Ζέπων J.G-R τ.7 σ. 423 Αρμεν. 1.12.1.-Νομικόν Πρόχειρον Μ. Φωτεινοπούλου, ένθ. αν., σ. 283.- Για τους αφήλικες χρησιμοποιείται και ο όρος «έφηβος», βλ. Μιχ. Ψελλού, Σύνοψις των Νόμων, Ζέπων J.G-R, τ.7, σ. 384 και 394.- Βασ. 10.4.53.- F. Sitzia, *Le Rhopai* XXXII, 2, ένθ. αν., σ. 151, Ζέπων J.G-R, τ. 3, σ. 325.- Η Εκλογή των Ισαύρων προβαίνει στο διαχωρισμό τέκνων «ανηλίκων» και «εννόμου ηλικίας» ή «εντελών» (L. Burgmann, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt 1983, στ. 209, 210, 213, 217, 252, 254, 351). Πρβλ. και Αρμεν. 1.3.15. Κωδ. Ουγγροβλαχίας, Α' κεφ. Γ' § 1, Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 366. Κατά δε την Επιτομή νόμων (XLII, C. 77, Ζέπων J.G-R τ.4, σ. 558: «πάνυ απαλή λέγεται ηλικία ο ελάττων των εικοσιπέντε ετών...». Τα χρονικά δε όρια της ήβης ωρίζοντο διάφόρως επί ωρισμένων πράξεων όπως π.χ. «του λεγάτου των διατροφών» (Synopsis Basilicorum, A., XLV, 2, Ζέπων J.G-R, τ. 5, σ. 79).

αντιθέτου ισχυρισμοί των Μπάων δεν είχαν κανένα νομικό έρεισμα. Και τούτο, διότι σύμφωνα με ρητές διατάξεις των βυζαντινών νομοθετικών κειμένων δεν ετίθετο θέμα ηλικίας προς γάμον, αφού η Μοσχού είχε κατά πολύ υπερβεί το δωδέκατον έτος.

«Δεί δέ τούς μέν άρρενας εφήβους είναι, τάς δέ θηλείας ανδρός δεκτικάς, τουτέστι τούς μέν υπερβεβηκέναι τόν ιδ' χρόνον, τάς δέ μείζονας είναι τών ιβ' ενιαυτών. Ταύτα δέ λέγομεν, είτε αυτεξούσιοι είτε υπεξούσιοι εισιν οι πρός γάμον συνιόντες⁷⁵».

Η δέ τέλεση του γάμου κατά το «πένθιμον του πατρός της διάστημα» δεν αποτελούσε εμπόδιο, όπως διετείνεται η αντίδικος μάμμη της. Γιατί και επ' αυτού οι βυζαντινές διατάξεις ήσαν σαφείς: «Το πένθος των γονέων και των παιδων ουκ εμποδίζει τω γάμω...»⁷⁶.

Όσον αφορά στον προβληθέντα λόγο της μη εγκυρότητας του γάμου, γιατί ετελέσθη χωρίς τη συναίνεση της «επιτρόπου» της Μοσχούς Αικατερίνης Μπάου, και ο ισχυρισμός αυτός δεν ευσταθούσε κατά το βυζαντινό δίκαιο. Κατά τις βυζαντινές βέβαια διατάξεις, για τη σύναψη γάμου των υπεξουσίων, ήταν αναγκαία όχι μόνον η συναίνεση των εις γάμον συναπτομένων αλλά και των εγκαύτων πατρικήν επ' αυτών εξουσίαν⁷⁷. Στην προκειμένη όμως περίπτωση η Μοσχού είχε υπερβεί την ήβη και κατ' ακολουθίαν η επιτροπεία της μάμμης της είχε παύσει να υφίσταται αφ' ότου είχε συμπληρώσει το δωδέκατον έτος της ηλικίας της. Τα καθήκοντα δέ της Αικατερίνης Μπάου, ως κηδεμόνος για το μέχρι του γάμου της μόνον διάστημα, περιωρίζοντο στη διοίκηση της περιουσίας

75. Πρόχειρος Νόμος 4.3, Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 125. Βασ. 28. 4.3 (σχόλιο).

76. Βασ. 21.2.11. Πρόχειρος Νόμος 4.13, Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 126. Επαναγωγή 16.16, Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 276. Αρμενόπουλος 4.4.13.

77. «Ου γίνεται γάμος, ει μή συναινέσουσιν οι συναπτόμενοι και οι έχοντες αυτούς υπεξουσίου» (Βασ. 28.4.2.=Dig. 23.2.2). Πρβλ. ομοίως Dig. 23.2.21, 22, 35. Βασ. 28.5.20 (σχόλιο). Πρόχειρος Νόμος 4.4, Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 125. Πόνημα Ατταλειώτου 19.7, Ζέπων J.G-R, τ. 7, σ. 437. Αρμενόπουλος 4.4.3. Γ. Ράλλη και Μ. Ποτλή, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων, τ. 1, σ. 310, τ. 6, σ. 154 και 184. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά το Ισαυρικό δίκαιο (Εκλογή Νόμων 2.α'. Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 18), το οποίον όμως βραδύτερον ανετράπη από τους Μακεδόνες που επανέφεραν το δίκαιο του Ιουστινιανού, ήταν αναγκαία η συναίνεση αμφοτέρων των γονέων (Αναστ. Χριστοφιλοπούλου, Σχέσεις γονέων και τέκνων κατά το βυζαντινό δίκαιον, Αθήναι 1946, σ. 25).

της εγγονής της. Η ορφανή «αφήλιξ», κατά το βυζαντινό δίκαιο, μπορούσε να υπανδρευθεί κατά την κρίση της χωρίς να χρειάζεται τη συναίνεση του κηδεμόνα της⁷⁸.

Έτσι και η Δικαστική Επιτροπή, στηριχθείσα αποκλειστικά στον Αρμενόπουλο, ορθώς απεφάνθη ότι ο τελεσθείς γάμος της Μοσχούς ήταν νόμιμος και ότι μετά από αυτόν η κηδεμονία και η φροντίδα της πατρικής της κληρονομίας μετέστη στο σύζυγό της ως «σιμότερο συγγενή» της. Τέλος η ίδια Επιτροπή διέταξε να ανοιχθεί από την ορισθησομένη ειδική επιτροπή, παρουσία και των αντιδίκων, το περιέχον τα διάφορα έγγραφα «εσφραγισμένον σκρίνιον», ώστε να δοθεί η δυνατότητα να διαχωρισθεί η περιουσία της Μοσχούς από εκείνην των Μπάων. Εάν δε μεταξύ των εγγράφων περιελαμβάνετο και η ιδιαίτερη συμφωνία του πατέρα της Μοσχούς με τον πάππον της περί επιστροφής στον τελευταίο των προικισθέντων, θεωρεί αυτήν άκυρη επικαλουμένη προς τούτο δύο διατάξεις του Αρμενοπούλου προερχόμενες από τα Βασιλικά. Συγκεκριμένα, προς επιστήριξη της κρίσεώς της, μνημονεύει αφ' ενός μεν την διάταξη την απαγορεύουσα τα «παράνομα σύμφωνα»⁷⁹, αφ' ετέρου δε την ορίζουσα ότι το δωρηθέν από τον πατέρα στον αυτεξούσιο αφήλικα υιό, δεν μπορεί να δωρηθεί σε άλλον έστω και με τη συναίνεση του τελευταίου⁸⁰. Ακόμη παρά το ότι εκφράζει αμφιβολίες για τη γνησιότητα του προσκομισθέντος αντιγράφου του προικοσύμφωνου (άβανταρίου), που είχε συνταχθεί από τον Ιωάννη Μπάο προς τον υιό του Κωνσταντίνο, δεδομένου ότι το «πρωτόγραφον δημόσιον» ευρίσκετο «εις το εσφραγισμένον σκρίνιον», επιδικάζει στη Μοσχού τα προικισθέντα στον πατέρα της με το «αρχέτυπον προικοσύμφωνον», θεωρούσα αυτήν κληρονόμον του πάππου της.

Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι το δικαίωμα της Μοσχούς, επί των προικισθέντων στον πατέρα της περιουσιακών στοιχείων, απέρρεε από την ιδιότητά της ως κληρονόμου του πατέρα της και όχι του πάππου της, η απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής στηριζόμενη επί κρισίμων εγγράφων της υποθέσεως τα οποία όμως είτε δεν είχαν προσκομισθεί καθόλου είτε ημφεσβητείτο η γνησιότητά τους, γιατί δεν ήσαν τα αρχέτυπα, και ευρίσκοντο ακόμη «εις το εσφραγισμένον σκρίνιον», δεν μπορεί, ως προς το σημείο αυτό, να θεωρηθεί ως ορθή.

Οι αποφάσεις των Δικαστικών Επιτροπών έπρεπε να επικυρωθούν από την

78. Βασ. 28.4.12 και σχόλια. Πρόχειρος Νόμος 4.11, Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 125. Επιτομή 23.14, Ζέπων J.G-R, τ. 4, σ. 411. Αρμενόπουλος 4.4.11.

79. Βασ. 11.1.28. Αρμενόπουλος 1.9.18.

80. Αρμενόπουλος 1.12.22. Πρβλ. Βασ. 10.12.2=Cod. 2.29.2.

αρχή που τις είχε συστήσει, ανεξάρτητα αν είχε ασκηθεί κατ' αυτών έφεση⁸¹. Γι' αυτό και στην προκειμένη περίπτωση η απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής δεν φαίνεται ότι έμεινε ανεπικύρωτη. Το Υπουργείο μάλιστα του Δικαίου εμφανίζεται αργότερα, στις 22 Δεκεμβρίου 1825, να απευθύνεται προς το Επαρχείο Σίφνου, Μήλου και Κιμώλου, και να το διατάσσει να προσκαλέσει τα μέλη της ορισθείσης από αυτό τριμελούς επιτροπής για να ανοίξουν «το κεκλεισμένον και εσφραγισμένον κιβώτιον», να μεριμνήσει δε, γενικότερα, στην εκτέλεση της αποφάσεως της Δικαστικής Επιτροπής⁸². Η αποσφράγιση όμως και το άνοιγμα των κιβωτίων του αποθανόντος Κωνσταντίνου Μπάου επετεύχθη ύστερα από ένα χρόνο (22-10-1826) με αρκετές δυσκολίες από άλλη τριμελή επιτροπή, που είχε ορισθεί από τη «Διευθυντική του Αιγαίου Πελάγους Επιτροπή»⁸³. Όσον αφορά στην εκτέλεση των άλλων κεφαλαίων της αποφάσεως της Δικαστικής Επιτροπής, αυτή είχε πλήρως αδρανήσει παρά το ότι το Υπουργείο του Δικαίου δεν edίστασε να χαρακτηρίσει την απόφαση «κατά πάντα έννομον και δικαίαν καθ' όλην την έκτασιν». Έτσι το Σεπτέμβριο του 1827 δύο αλληπάλληλες διαταγές του τότε Υπουργού Δικαίου και Παιδείας Γερ. Κώπα καλούν τη Δημογεροντία Σίφνου να εκτελέσει την απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής. Σε περίπτωση δε δυστροπίας των Μπαών να ειδοποιηθούν οι τελευταίοι ότι θα αποσταλεί και εκτελεστική δύναμη για να τους υποχρεώσει να συμμορφωθούν προς τα διατασσόμενα⁸⁴. Η εκτέλεση όμως των όσων διαλάμβανε η απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής έπρεπε, κατ' επιταγήν της ίδιας αποφάσεως, να διενεργηθεί από άλλη επιτροπή, η σύνθεση της οποίας θα αποτελείτο από δύο ή τρία αμερόληπτα και αμέτοχα προς την διαφοράν πρόσωπα. Τέτοια όμως επιτροπή ήταν αδύνατον πλέον να συσταθεί μετά το άρθρο 138 του Πολιτικού Συντάγματος του 1827 που είχε καταργήσει τις επιτροπές⁸⁵. Γι' αυτό και ο διαδεχθείς στο Υπουργείο Δικαίου και Παιδείας τον απολυθέντα Γερ. Κώπα⁸⁶ νέος Γραμματεός της Επικρατείας (υπουργός) Μιχ. Σούτσος, απευθυνόμενος με το από 22 Νοεμβρίου 1827 έγγραφό του προς την Δημογεροντία Σίφνου⁸⁷ συνιστά να λυθεί η διαφορά με αιρετοκρι-

81. Ιακ. Βισβίτζη, ένθ' αν., σ. 146.

82. Βλ. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 52 (Δ/16 και Δ/17).

83. Παρ/μα, αρ. 5.

84. Βλ. Σ. Συμεωνίδη, ένθ' αν., σ. 59-60 (Δ/18, Δ/19).

85. Α. Μάμουκα, ένθ' αν., τ. Θ', σ. 148.

86. Απελύθη στις 7 Οκτωβρίου 1827 (Ιακ. Βισβίτζη, ένθ' αν., σ. 539, αρ. 734).

87. Παρ/μα, αρ. 6.

σία⁸⁸, εφ' όσον βέβαια συναινούσαν οι αντίδικοι, άλλως να αναβληθεί η υπόθεση μέχρι τη σύσταση δικαστηρίων.

Ύστερα από το έγγραφο αυτό του Υπουργείου Δικαίου και Παιδείας, μή συναινούντων, όπως φαίνεται, των αντιδίκων να υποβληθούν στην αιρετοκρισία, δεν παρατηρείται στα αμέσως επακολουθήσαντα έτη καμμιά πρόοδος της υποθέσεώς τους προς νέα κρίση. Το 1830 όμως επελήφθη της διαφοράς το Ανεκκλήτο Κριτήριο κατόπιν ασκηθείσης, από 15 Φεβρουαρίου 1830, ενώπιον αυτού εφέσεως του Πέτρου Μπάου κατά της αποφάσεως της Δικαστικής Επιτροπής.

Η απόφαση του Ανεκκλήτου Κριτηρίου

Το Ανεκκλήτο Κριτήριο ενώπιον του οποίου είχε αχθεί κατ' έφεση η διαφορά μεταξύ Μοσχούς συζύγου Αποστ. Γρυπάρη και της οικογενείας Μπάων, είχε συσταθεί το Δεκέμβριο του 1828. Συγκεκριμένα δε με το ΙΘ' (αρ. 8268) ψήφισμα της 15ης Δεκεμβρίου 1828⁸⁹. Λειτουργήσε όμως πολύ αργότερα, μόλις κατά τα τέλη του 1829⁹⁰. Η προβλεπομένη σύνθεσή του ήταν ένας «πρώτος» Πρόεδρος, ένας Αντιπρόεδρος, επτά Κριτές, ένας Δημόσιος Συνήγορος και χωρίζετο σε δύο τμήματα. Επίσης τρεις δημογέροντες της πόλεως που θα είχε την έδρα του, θα ήσαν πάρεδροι. Πρόεδρος του Ανεκκλήτου ήταν ο Π. Νοταράς⁹¹, αντιπρόεδρος δε αυτού ο Μιχ. Σικελιανός⁹². Στη προκειμένη υπόθεση η σύνθεση του Ανεκκλήτου, που εδρεύει στο Άργος, αποτελείται από τον αντιπρόεδρο Μ. Σικελιανό και τους δικαστές Αναστ. Κατζαίτη, Ιω. Καραμάνο, Γ. Πραϊδη και Ιω. Μικέλη.

88. Σύμφωνα με το άρθρο 139 του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος: «Συγχωρείται εις τους Έλληνας να δικάζονται δι' αιρετοκρισίας εκκλητώως και ανεκκλήτως». (Α. Μάμουκα, ένθ' αν., τ. Θ', σ. 148).

89. Ανδρ. Μάμουκα, ένθ' αν., τ. 11, σ. 505 επ. και Γενική Εφημερίς της Ελλάδος της 19 Δεκεμβρίου 1828, έτος Γ', αρ. 95, σ. 393 επ.

90. Βλ. G. L. Mauger, ένθ' αν., σ. 438.

91. Βλ. Δ. Σερεμέτη, Η δικαιοσύνη επί Καποδίστρια, Αριστ. Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1959, σ. 286.

92. Ο Μ. Σικελιανός διετέλεσε στη συνέχεια Πρόεδρος του Ανωτάτου Κριτηρίου και Υπουργός της Δικαιοσύνης. Για τις ικανότητές του και τη νομική του κατάρτιση, βλ. Μ. Τουρτόγλου, Τα πρώτα εν Ελλάδι Ακυρωτικά Δικαστήρια, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, τ. 10-11, εν Αθήναις 1966, σ. 4, σημ. 1.

Το δικαστήριο αυτό με την υπ' αρ. 71 της 30 Σεπτεμβρίου 1830 απόφασή του προέβη, κατα πλειονοψηφία, στη μεταρρύθμιση της «αιρετοκρισιακής»⁹³ αποφάσεως. Ειδικότερα η απόφαση του Ανεκκλήτου, σε πλήρη αντίθεση με εκείνην της Δικαστικής Επιτροπής, εθεώρησε έγκυρη τη γενομένη από τον Κωνσταντίνο Μπάο προσθήκη στο αβαντάριο και τη χαρακτήρισε ως δωρεά του υιού προς τον πατέρα. Κι' αυτό, παρά το γεγονός ότι δέχεται στο αιτιολογικό της, ότι εφ' όσον οι γονείς των μελλογάμων υπεσχέθησαν αμοιβαίως προίκα στα τέκνα τους προς εξασφάλιση του μέλλοντος γάμου και των εξ αυτού τέκνων, δεν ήταν «συγχωρημένον προς εν των αυτών μερών, χωρίς την συγκατάθεσιν του άλλου, να παραβεί και ματαιώσκει τον σκοπόν του συναλλάγματος, δωρησάμενον την ιδίαν προίκα». Πολύ δε περισσότερο που χαρακτηρίζει, στη συνέχεια, ως απάτη την ενέργεια του ανδρός να επιστρέψει την προίκα προς τον προικίσαντα, αφού με το θέλγητρό της κατέπεισε προηγουμένως τους συγγενείς της γυναικός σε ανάλογες θυσίες. Η εγκυρότητα όμως, κατά το Ανεκκλήτο, της δωρεάς του υιού προς τον πατέρα, προέκυπτε από το γεγονός ότι ενεργοποιείτο μόνον μετά το θάνατο του δωρητή. Γιατί όσο χρόνο ζούσε, αυτός ήταν και ο κάτοχος των δωρηθέντων. Έτσι, σύμφωνα με τη νομική αυτή κατασκευή, οι σχετικές διατάξεις του βυζαντινού δικαίου δεν παρείχαν την δυνατότητα της αναστροφής αλλά της μέμψεως της αστόργου για τη Μοσχού δωρεάς κατά μίμησιν της κατά διαθήκης μέμψεως⁹⁴.

Το δε ποσοστόν που έπρεπε, κατά νόμον, να αποσπασθεί από την άμετρη αυτή δωρεά ανήρχετο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, στο τρίτο μέρος των κινητών και ακινήτων πραγμάτων αυτής⁹⁵. Κατά τον ίδιο τρόπο το Ανεκκλήτο αντιπαρήλθε και το θέμα της τηρήσεως ορισμένου συστατικού τύπου για το κύρος της υποσχέσεως, αφού θεώρησε τη δωρεά έγκυρη, έστω και αν δεν είχε εμφανισθεί στη τοπική αρχή της νήσου Σίφνου, ούτε και έφερε υπογραφές μαρτύρων. Σύμφωνα με τις διατάξεις της Νεαράς 50 του Λέοντος⁹⁶, τις οποίες και επικαλείται, ήταν αρκετό το έγγραφον με την υπογραφή του δωρητή.

93. Οι Δικαστικές Επιτροπές είχαν ονομασθεί για ένα διάστημα από τον Υπουργό του Δικαίου Ιω. Θεοτόκη και «αιρετοκρισίες» (Ιακ. Βισβίζη, Η Πολιτική Δικαιοσύνη κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1941, σ. 113-114). Τον εγκαταλειφθέντα όμως αυτόν όρον φαίνεται να χρησιμοποιεί το Ανεκκλήτο. Την απόφαση του Ανεκκλήτου βλ. Παρ/μα, αρ. 3.

94. Βασ. 41.4.3. «Η μέμψις η κατά δωρεών έοικε τη μέμψει τη κατά διαθηκών» (Βασ. 41.4.9).

95. Βασ. 41.4.3.

96. Βλ. P. Noailles et A. Dain, Les nouvelles de Léon le Sage, Paris 1944, σ. 193-195.

Όπως γίνεται φανερό ο νομικός χαρακτηρισμός, από το Ανέκκλητο Κριτήριο, της υπό τον τύπο διευκρινιστικής δηλώσεως προσθήκης στο προικοσύμφωνο, ως δωρεάς, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επιτυχής. Ομοίως ούτε και ως δωρεά αιτία θανάτου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, αφού θα προϋπέθετε όχι μόνον «κίνδυνον» αλλά και θα εξηρτάτο από την αίρεση ότι ο δωρητής δεν θα επιζούσε του δωρεοδόχου⁹⁷. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση η τεθείσα αίρεση ήταν εκείνη της ατεκνίας.

Ύστερα από τις εκτεθείσες αυτές σκέψεις, το Ανέκκλητο απεφάσισε να τροποποιήσει την απόφαση της Δικαστικής Επιτροπής, να θεωρήσει έγκυρη τη δωρεά και να χορηγήσει στη Μοσχού το τρίτον των κινητών και ακινήτων περιουσιακών στοιχείων, με τα οποία είχε προικισθεί ο αποθανών πατέρας της Κωνσταντίνος με το αβαντάριο του 1808. Επίσης απεφάσισε να της παραδοθεί η επίκτητη περιουσία του πατέρα της, όπως και όσα περιουσιακά στοιχεία ανήκαν αποδεδειγμένα στη μητέρα της.

Η απόφαση αυτή του Ανεκκλήτου, όπως φαίνεται, δεν ικανοποίησε καθόλου κανένα από τα αντίδικα μέρη. Έτσι προσέφυγαν στη κρίση του Ανωτάτου Δικαστηρίου όχι μόνον ο Απόστολος Γρυπάρης, ως πληρεξούσιος της συζύγου του Μοσχούς, αλλά και ο Πέτρος Μπάας.

Η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου⁹⁸

Η σύσταση Ανωτάτου Δικαστηρίου, έχοντας ακυρωτική δικαιοδοσία, πραγματοποιήθηκε αφ' ότου ετέθη σε ισχύ, με το 152 ψήφισμα της 15ης Αυγούστου 1830, ο νέος Οργανισμός των Δικαστηρίων⁹⁹, η δε έναρξη της λειτουργίας του

97. «Τρία εστιν είδη των θανάτου αιτία δωρεών... τρίτον, ότε διά κίνδυνον δίδοται, εφ' ώ τον λαβόντα μή δεσπόσαι, έως αν ο δεδωκώς αποθάνη» (Βασ. 47.3.2). Αρμενόπουλος 3.1.5. Πρβλ. και Γ. Μπαλή, Εγχειρίδιον Κληρονομικού Δικαίου, έκδ. δευτέρα, εν Αθήναις 1930, σ. 669.

98. Περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Τα πρώτα εν Ελλάδι Ακυρωτικά Δικαστήρια, ένθ' αν., σ. 1 επ. και την εκεί παρατιθεμένη βιβλιογραφία.

99. Βλ. Γεν. Εφημ. της Ελλάδος, έτος Ε', Παράρτ. φύλλ. 73 της 10-9-1830, σ. 314 και αυτοτελή έκδοση της «Εθνικής Τυπογραφίας» υπό το τίτλο «Πολιτική και Εγκληματική Διαδικασία», στην οποία προηγείται το περί Διοργανισμού Δικαστηρίων υπ' αριθ. 152 Ψήφισμα μετά των Διαταγμάτων υπ' αριθ. 153-160. Εν

λίγους μήνες αργότερα¹⁰⁰. Στη προκειμένη όμως περίπτωση, το Ανώτατο Δικαστήριο δεν επελήφθη της υποθέσεως ως ακυρωτικό δικαστήριο αλλά ως τριτοβάθμιο. Και τούτο, διότι κατά το άρθρο 99 του «περί Διοργανισμού Δικαστηρίων» 152 ψηφίσματος, η δικαιοδοσία του Ανωτάτου Δικαστηρίου ως ακυρωτικού περιωριζέτο μόνον επί των ανεκκλήτων αποφάσεων των εκκλήτων δικαστηρίων. Ανέκκλητες δε αποφάσεις εχαρακτηρίζοντο εκείνες που ήσαν σύμφωνες με τις αποφάσεις των Πρωτοκλήτων Δικαστηρίων. Εάν αντιθέτως υπήρχε ασυμφωνία μεταξύ αποφάσεων Εκκλήτου και Πρωτοκλήτου, όπως εν προκειμένω, τότε, κατά το άρθρο 99, χωρούσε έκκληση της υποθέσεως στο Ανώτατο, «ως προς τρίτον Δικαστήριο».

Η σύνθεση του Ανωτάτου ήταν πενταμελής. Στην αντιδικία όμως της Μοσχούς συζύγου Αποστ. Γρυπάρη κατά της μάμμης της Αικατερίνης Μπάου, τα τέσσερα μέλη του Ανωτάτου, λόγω εξαιρέσεως, απετελέσθησαν από γερουσιαστές. Κι' αυτό, γιατί το άρθρο 106 του περί «Διοργανισμού Δικαστηρίων» 152 ψηφίσματος ώριζε, ότι «εν ελλείψει τινός ή τινών των μελών, ή εν περιστάσει εξαιρέσεως, η έλλειψις αναπληρούται από γερουσιαστές, οίτινες διορίζονται εις πάσαν περίπτωσιν παρά της Κυβερνήσεως»¹⁰¹. Έτσι τα δικάζοντα μέλη απαρτίσθησαν από τον προεδρεύοντα Στάμο Δασκαλόπουλο και τους γερουσιαστές Δ. Περρούκα, Α. Σ. Χαραλάμπους, Αθανάσιο Λιδωρίκη και Ιωάννη Κωλέτη. Το Ανώτατο Δικαστήριο, δικάζον στο Ναύπλιο ως τριτοβάθμιο, εξέδωσε την υπ' αριθ. ΜΓ' της 14ης Ιουλίου 1831 απόφασή του¹⁰².

Τα σημαντικότερα σημεία της αξιολόγου αυτής αποφάσεως, που ανέτρεψε την απόφαση του Ανεκκλήτου, είναι τα ακόλουθα:

Αιγίνη 1830. Μεν. Τουρτόγλου, Ο Διοργανισμός των Δικαστηρίων και η Πολιτική και Εγκληματική Διαδικασία του 1830, Επετ. Αρχείου Ιστορ. Ελλην. Δικαίου, τεύχ. 8 εν Αθήναις 1958, σ. 1 επ. Δημ. Σερεμέτη, Οι Δικαστικοί Οργανισμοί του Κυβερνήτου, Ανάτυπο εκ του περιοδικού «Αρμενόπουλος», Θεσσαλονίκη 1954, σ. 488. Βλ. ομοίως και τις εις το 153 Διάταγμα της 15ης Αυγούστου 1830 επισυναφθείσες «Διαδικασίες», ήτοι την Πολιτικήν (κεφ. ΚΖ') και την Εγκληματικήν (κεφ. Θ').

100. Βλ. Γεν.Εφημ. της Ελλάδος, έτος Ε', φύλλ. 95, σ. 445-6, όπου δημοσιεύεται η από 24 Νοεμβρίου 1830 γνωστοποίηση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, περί ενάρξεως των εργασιών του, και του οποίου πρώτος Πρόεδρος διετέλεσε ο Μ. Σικελιανός.

101. Πρβλ. Μεν. Τουρτόγλου, ένθ' αν., σ. 17, αρ. 3.

102. Παρ/μα, αρ. 1.

Το Ανώτατο προέβη σε διαφορετική ερμηνεία της περιεχομένης στο αβαντάριο αιρέσεως. Κατά τις εκτιθέμενες σκέψεις του, ο Κωνσταντίνος Μπάος σε καμμία περίπτωση δεν είχε αποξενωθεί από την κυριότητα των προικοδοτηθέντων. Κι' αυτό, γιατί τα τελευταία δεν τελούσαν υπό την αίρεση της ατεκνίας. Η αίρεση αυτή αφορούσε μόνο στη περιλαμβανομένη στο τέλος του αβανταρίου υπόσχεση των γονέων του, ότι θα προέβαιναν και σε άλλες προς αυτόν παροχές εάν ήθελε γεννήσει «υιούς και διαδόχους» και εάν η προς αυτούς συμπεριφορά του ήταν η προσήκουσα. Σε αντίθετη περίπτωση τα μνημονευόμενα στο αβαντάριο περιουσιακά αντικείμενα θα ήσαν «τα πρώτα και τα ύστερα». Έτσι η αίρεση αναφερόταν αποκλειστικά σε μελλοντικά περιουσιακά στοιχεία και όχι στα καταγεγραμμένα στο αβαντάριο, των οποίων η μεταβίβαση στον αποθανόντα πατέρα της Μοσχούς ήταν οριστική και απηλλαγμένη από οποιαδήποτε αίρεση.

Αλλά και αν ακόμη ήθελε τυχόν υποτεθεί ότι η αίρεση ήταν ισχυρή και κατελάμβανε τη μνημονευόμενη στο αβαντάριο κινητή και ακίνητη περιουσία, λόγω της συνταχθείσης μεταγενεστέρως σ' αυτό προσθήκης με την οποία ο υιός παραχωρούσε, σε περίπτωση ατεκνίας, στον πατέρα του όλα τα προικοδοτηθέντα, τότε έπρεπε να γίνει δεκτό ότι η αίρεση επλήρωθη. Κι' αυτό, γιατί ο Κωνσταντίνος Μπάος ετεκνογόνησε και απέκτησε υιό και θυγατέρα, την επίζησασα και διεκδικούσα τη πατρική της περιουσία Μοσχού. Η δε μνεία της λέξεως «υιός» δεν εσήμαινε, κατα τον νόμον, μόνον τα αρρένα αλλά και τα θήλεα τέκνα. Για το τελευταίο αυτό σημείο των σκέψεων του Ανωτάτου αξίζει να επισημανθεί, ότι πράγματι οι κατά την εποχήν εκείνην ισχύοντες βυζαντινοί νόμοι ώριζαν ότι: «Τη του υιού προσηγορία πάντας τους παίδας νοούμεν»¹⁰³.

Εκτός όμως από τα ανωτέρω, το Ανώτατο έκρινε ότι ήταν τελείως άδικο όλα ανεξαιρέτως τα προικισθέντα από τον Ιωάννη Μπάο έξι τέκνα του να απολαμβάνουν, αυτά και οι κληρονόμοι τους, τα προικοδοτηθέντα, και μόνη η Μοσχού νόμιμος κληρονόμος του πρωτοτόκου υιού του Κωνσταντίνου, να έχει στερηθεί των κινητών και ακινήτων πραγμάτων που είχαν μεταβιβάσθει στον πατέρα της, με την επίκληση μιάς υποθετικής αιρέσεως αδίκου και παρανόμου. Γι' αυτό αφού απέρριψε τους περί δωρεάς νομικούς χαρακτηρισμούς του Ανεκκλήτου και τα περί αποδόσεως στη Μοσχού του τρίτου των κινητών και ακινήτων περιουσιακών

103. Βασ. 2.2.281. Αρμενόπουλος (έτεροι τίτλοι διάφοροι αναγκαίοι), Γ', 11. Πρβλ. και Β. Οικονομίδου, Στοιχεία του Αστικού Δικαίου (Γενικά Αρχαία), έκδ. Β', εν Αθήναις 1893, σ. 50.

στοιχείων με τα οποία είχε προικισθεί ο αποθανών πατέρας της, απεφάσισε την εξαφάνιση της υπ' αριθ. 71 αποφάσεώς του. Έκρινε ομοίως άκυρη και ανίσχυρη τη γενομένη μεταγενεστέρα επί του αβανταρίου προσθήκη. Κι' αυτό, γιατί η περιεχομένη σ' αυτή δήλωση έγινε εν κρυπτώ και ήταν άγνωστη στις αρμόδιες κοινοτικές αρχές της Σίφνου, παρά το γεγονός ότι οι ισχύοντες στη νήσο αυτή εθιμικοί κανόνες απαιτούσαν δημοσιότητα. Ακόμη ήταν άγνωστη και στους γονείς της νύφης, που από κοινού με τους γονείς του γαμβρού είχαν προσυμφωνήσει τις υπέρ των μελλογάμων οικονομικές παροχές και προέβησαν μάλιστα, ύστερα από λίγες ημέρες μετά τη σύνταξη του υπέρ του Κωνσταντίνου Μπάου αβανταρίου, στη κατάστρωση ομοίου υπέρ της θυγατέρας τους Ειρήνης.

Μετά τη δημοσίευση (14 Ιουλίου 1831) της ΜΓ' αποφάσεως του Ανωτάτου Δικαστηρίου, που δικαίωσε τη Μοσχού σύζυγο Απ. Γρυπάρη, ο Πέτρος Μπάος εξήτησε από το ίδιο δικαστήριο τη μεταρρύθμιση της αποφάσεώς του, δεδομένου ότι τούτο είχε δικάσει ως τριτοβάθμιο δικαστήριο. Η αναφορά του αυτή εστηρίζετο στις διατάξεις των άρθρων 359 έως 361 της Πολιτικής Διαδικασίας (Δικονομίας) του 1830. Ειδικότερα με τα άρθρα αυτά προέβλεπετο η δυνατότητα του διαδίκου να ζητήσει με αναφορά του, απευθυνόμενη στο δικαστήριο που είχε εκδώσει την οριστική απόφαση, τη μεταρρύθμιση της αποφάσεως που περιείχε, κατ' αυτόν, «πρόφανη παράβαση των νόμων ή αθέτηση των τύπων της διαδικασίας».

Έκτοτε όμως η υπόθεση δεν φαίνεται να προωθείται. Κι' αυτό, προφανώς, γιατί μετά το πρωτοφανές από 8 Οκτωβρίου 1832 Διατάγμα περί αναστολής της λειτουργίας όλων των δικαστηρίων, πλην των Ειρηνοδικείων¹⁰⁴, ήταν επόμενο να περιέλθει η υπόθεση σε στασιμότητα¹⁰⁵. Αργότερα, με τη σύσταση των δικαστηρίων, μετά την άφιξη του Όθωνα, παρατηρούνται ενέργειες του Απ. Γρυπάρη που αποσκοπούσαν στην εκτέλεση της αποφάσεως του Ανωτάτου, έως ότου, το 1835, η εκδίκαση της υποθέσεως περιήλθε στην αρμοδιότητα του Εφετείου. Συγκεκριμένα με το από 11/23/Μαΐου 1835 Β. Διάταγμα, όλες οι

104. Βλ. G. L. Maurer, *ένθ' αν.*, σ. 445-446 και 461-462. G. Geib, *Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I*, Heidelberg 1835, σ. 162-163.

105. Ας σημειωθεί ότι και προηγουμένως το αποκληθέν «ηγεμονικόν», «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» της 15ης Μαρτίου 1832, πού και αυτό προέβλεπε Ανώτατο Δικαστήριο (άρθρα 281-284) ποτέ δεν εφαρμόσθηκε (Α. Σβώλου, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, έκδ. Β', Αθήνα 1972, σ. 30-31).

εκκρεμείς στο πρώην Ανώτατο Δικαστήριο υποθέσεις υπήχθησαν στην αρμοδιότητα του Εφετείου που θα τις εδίκαζε ως τελευταίος βαθμός δικαιοδοσίας.

Η απόφαση του Εφετείου Αθηνών

Πράγματι το Εφετείο Αθηνών υπό πενταμελή σύνθεση¹⁰⁶ συνήλθε για να δικάσει και πάλιν «εις τρίτον και τελευταίον βαθμόν δικαιοδοσίας». Ως αντίδικος όμως της Μοσχούς τη φορά αυτή δεν εμφανίζεται, όπως προηγουμένως, η Αικατερίνη Μπάου, αλλά ο θείος της Πέτρος. Αυτό, προφανώς, οφείλεται στον επισυμβάντα στο μεταξύ θάνατο της μάμμης της. Έτσι ο υιός της τελευταίας Πέτρος Μπάος παρίσταται πλέον ως κύριος διάδικος, δεδομένου ότι η μητέρα του Αικατερίνη στην από 1 Ιουνίου 1828 διαθήκη της¹⁰⁷ είχε ορίσει να περιέρχεται σ' αυτόν όλη η διεκδικουμένη κινητή και ακίνητη περιουσία που περιλαμβάνετο στο υπέρ του πατέρα της Μοσχούς, Κωνσταντίνο, αβανταρίο του 1808. Το περιεχόμενο ακριβώς της διαθήκης της Αικατερίνης Μπάου έχει, ως φαίνεται, θορυβήσει τον Απ. Γρυπάρη που εξήτησε τις απόψεις του δικηγόρου Ερμούπολεως Γεωργίου Μεταξά¹⁰⁸, όπως και γνωμοδότηση επί της υποθέσεως από τον επιφανή νομικό, και δικηγόρο, επίσης την εποχή εκείνη στην Ερμούπολη, Αλερίνο Πάλμα¹⁰⁹.

Ο Γ. Μεταξάς εκφράζει κυρίως την άποψη, ότι εφ' όσον ο Ιωάννης Μπάος δεν ανεφέρθη καθόλου στη διαθήκη του στα περιουσιακά στοιχεία που είχε χορηγήσει στον υιό του Κωνσταντίνο, δεν είχε κανένα δικαίωμα η σύζυγός του Αικατερίνη να διαθέσει με διάταξη τελευταίας βουλήσεως πράγματα τα οποία ουδέποτε της είχαν μεταβιβάσθει. Ο Α. Πάλμας, αντιθέτως, εντοπίζει την επιχειρηματολογία του στην ερμηνεία της φράσεως του αβανταρίου «υιούς και διαδόχους», και υποστηρίζει, επικαλούμενος τον Αρμενόπουλο, ότι η λέξη «υιός» δεν

106. Με προεδρεύοντα τον Π. Σκυλίτση Ομηρίδη, δικαστές τους Δρ. Ν. Δρόσο, Χ. Αινιάνα, Γ.Μ. Καραμάνο, Κ.Σ. Πιττάκη, παρόντος και του Αντισταγγελέως Μ. Μαρίνογλου.

107. Παρ/μα, αρ. 2.

108. Αργότερα ο δικηγόρος αυτός εμφανίζεται ως πληρεξούσιος του Πέτρου Μπάου.

109. Γνωμοδότηση του Α. Πάλμα όπως και επιστολή του Γ. Μεταξά, δημοσιεύονται κατωτέρω στο Παρ/μα, αρ. 7 και 8. Για τον Αλερίνο Πάλμα βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Ο Διοργανισμός των Δικαστηρίων και η Πολιτική και Εγκληματική Διαδικασία του 1830, Επετηρίς Αρχείου Ιστ.Ελλ.Δικαίου, τεύχ. 8, εν Αθήναις 1958, σ. 4, σημ. 3.

έχει την έννοια μόνον των αρρένων αλλά και των θηλέων τέκνων. Δεδομένου δε ότι ο αποθανών Κωνσταντίνος Μπάος είχε γεννήσει υιόν αλλά και θυγατέρα, την επιζήσασα Μοσχού, δεν ετίθετο θέμα ανατροπής του προικοσυμφώνου (αβανταρίου).

Το Εφετείο Αθηνών με την υπ' αριθ. 251 απόφασή του της 14 Σεπτεμβρίου 1836¹¹⁰, επεκύρωσε τη ΜΓ' απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, παρά το ότι χαρακτήρισε λανθασμένες ορισμένες από τις διατυπωθείσες σκέψεις του. Και τούτο, διότι όσα σημεία του αιτιολογικού της αποφάσεως του Ανωτάτου εκρίθησαν ως εσφαλμένα, δεν ασκούσαν τέτοια επιρροή ώστε να παρίσταται αναγκαία η μεταρρύθμισή της. Έτσι το Εφετείο δεν εθεώρησε ορθή ιδίως τη σκέψη του Ανωτάτου, ότι τα μνημονευόμενα στο υπέρ του Κωνσταντίνου Μπάου προικοσύμφωνο περιουσιακά στοιχεία ήσαν απηλλαγμένα αιρέσεως, αφού την ύπαρξή της είχαν δεχθεί αμφότεροι οι διάδικοι. Η κρίση δε αυτή του Εφετείου εστηρίζετο, προφανώς, στις διατάξεις του άρθρου 170 της ισχύουσας τότε Πολιτικής Δικονομίας του 1834, δεδομένου ότι το Ανώτατο με την ερμηνεία των όρων του προικοσυμφώνου, στην οποία προέβη, είχε αναπληρώσει «εξ επαγγέλματος μή προταθέντα πράγματα». Το Εφετείο στη συνέχεια, αποδεχόμενο τις υπόλοιπες σκέψεις του Ανωτάτου, έκρινε ότι η περιλαμβανόμενη στο προικοσύμφωνο αίρεση ανερέρετο γενικά στην ατεκνία του Κωνσταντίνου Μπάου και όχι στην αρρενοτοκία¹¹¹ ότι η γενομένη, δυό μήνες μετά την τελέση του γάμου (14 Δεκεμβρίου 1808), εν κρυπτώ προσθήκη δεν αποτελούσε ούτε δωρεά ούτε παραχώρηση, αλλά ήταν μια απλή απόδειξη των διαλαμβανόμενων στο προικοσύμφωνο και επομένως ούτε διαφοροποιούσε ούτε προσέθετε τίποτε στην αίρεση· ότι η παραχώρηση από τους γονείς του Κωνσταντίνου Μπάου περιουσιακών στοιχείων είχε το χαρακτήρα της προικός, σύμφωνα με την επικρατούσα «πασίδηλο» συνήθεια στα νησιά του Αιγαίου να προικίζονται και τα αρρενα τέκνα· ότι τέλος η τεθείσα αίρεση, που αφορούσε στην ατεκνία, επληρώθη με τη γέννηση τέκνων και ιδίως της Μοσχούς, συζύγου Αποστόλου Γρυπάρη. Γι' αυτούς, κυρίως, τους λόγους συμφωνούσα, η απόφαση του Εφετείου Αθηνών, με το διατακτικό της αποφάσεως του Ανωτάτου,

110. Βλ. Παρ/μα, αρ. 9.

111. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρηθεί ότι ειδικός όρος περί αρρενοτοκίας δεν φαίνεται να απαντά, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, στις εθιμικές διατάξεις των νήσων του Αιγαίου. Γι' αυτό, τεθείς ο όρος αυτός στην προσθήκη του αβανταρίου, όπως ισχυρίζοντο οι Μπάοι, καθιστούσε προβληματική την ισχύ του και εκ του λόγου ότι αντέβαινε ευθέως προς τα νομικά έθιμα της Σίφνου που μόνον την αίρεση της ατεκνίας ανεγνώριζαν.

την οποία έκρινε «νόμιμη και δικαία», απέρριψε την ασκηθείσα από τον Πέτρο Μπάο αίτηση περί μεταρρυθμίσεώς της και επεκύρωσε τη ΜΓ' απόφαση του Ανωτάτου δικαστηρίου «διά να λάβη όλα της τα αποτελέσματα».

Με την απόφαση αυτή του Εφετείου Αθηνών φαίνεται ότι οδηγήθηκε οριστικά στην κατάληξή της η πολύχρονη αντιδικία των Μπάων και της Μοσχούς συζύγου Απ. Γρυπάρη, η αναφερομένη στη διεκδίκηση από την τελευταία των κληρονομικών της δικαιωμάτων επί της περιουσίας του αποθανόντος πατέρα της Κωνσταντίνου Μπάου. Δυό μήνες μάλιστα αργότερα η υπ' αριθ. **323** της 18ης Νοεμβρίου 1836 απόφαση του Πρωτοδικείου Σύρου¹¹² διορίζει κλητήρα, σύμφωνα με το άρθρο 880 της Πολιτικής Δικονομίας, για να υποχρεώσει τον Πέτρο Μπάο να παραδώσει στον Απόστολο Γρυπάρη όσα κινητά περιελάμβανε το προικοσύμφωνο του 1808 και να τον εγκαταστήσει στη διακατοχή των μνημονευομένων στο ίδιο προικοσύμφωνο ακινήτων, ορίζουσα και προσωπική κράτηση του Π. Μπάου στην περίπτωση μή συμμορφώσεώς του προς τη διατασσομένη παραχώρηση των ακινήτων κτημάτων (άρθρα 999 και 1009 Πολ. Δικονομίας)¹¹³. Παρά ταύτα όμως η διαμάχη των δύο μερών θα συνεχισθεί επί σειράν ακόμη ετών ενώπιον δικαστηρίων παντός βαθμού με αντικείμενο, κυρίως, χρηματικές απαιτήσεις ή και κληρονομικά δικαιώματα απορρέοντα από τη διαθήκη του Ιωάννου Μπάου, πάππου της Μοσχούς. Επί του σημείου δε αυτού, ενδεικτικά, αξίζει να μνημονευθούν η υπ' αριθ. 3557 του 1845 απόφαση του Εφετείου Αθηνών, όπως και η αναιρέσασα αυτήν υπ' αριθ. 53 του 1847 απόφαση του Αρείου Πάγου¹¹⁴.

Είναι φανερό ότι η παρεχομένη, με αφορμή τη μακροτάτη αυτή αντιδικία, πλουσία νομική και νομολογιακή ύλη, ειδικότερα δε η αναγομένη στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, από την οποία μάλιστα δεν λείπουν και βεβαιώσεις εθίμων που ίσχυσαν στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, αποτελεί συνεισφορά όχι ευκαταφρόνητη για τη μελέτη της ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου.

112. Παρ/μα, αρ. 10.

113. Ας σημειωθεί ότι η ίδια απόφαση δίνει την άδεια στον κλητήρα να αφαιρέσει και τα περιεχόμενα των δύο κιβωτίων που ανήκαν στον αποθανόντα πατέρα της Μοσχούς Κωνσταντίνο Μπάο και ευρίσκοντο στη κατοχή της Μαρούσας Πιτάρη. Η τελευταία ήταν η μητριά της Μοσχούς η οποία, όπως φαίνεται συνήψε δεύτερο γάμο.

114. Βλ. Ν.Δ. Σπετσεροπούλου, Νομολογία ήτοι πολιτικά αποφάσεις του Αρείου Πάγου 1846 και 1847, εν Αθήναις 1874, σ. 457-463.